

OIKEUSTIEDE

JURISPRUDENTIA

XLI

2008

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN VUOSIKIRJA

Toimitusneuvosto

Pekka Vihervuori, puheenjohtaja

Antti Jokela

Matti Ilmari Niemi

Pekka Timonen

Toimittaja

Leena Halila

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© 2008 kirjoittajat ja Suomalainen Lakimiesyhdistys

ISSN 0355-8215

ISBN 978-951-855-282-9

ISBN 978-951-855-730-5 (verkkokirja)

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008

Pauli Ståhlberg

**JURISTILUKIJAN NÄKÖKULMIA
TÄÄLLÄ POHJANTÄHDEN ALLA
-TEOKSEEN**

SISÄLLYS

1	OIKEUDELLISEN TARKASTELUTAVAN OIKEUTUKSESTA.....	421
1.1	Oikeus ja kirjallisuus.....	421
1.2	Oikeudellinen aines Pohjantähdessä.....	423
1.3	Oikeusjärjestyksen mukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite.....	425
1.4	Pohjantähti ja juristilukija.....	429
2	OIKEUSTIETEEN KEHITYKSESTÄ PENTINKULMALTA NYKYPÄIVÄÄN.....	432
3	KYSYMYKSEN ASETTELUSTA JA NÄKÖKULMISTA.....	436
4	POHJANTÄHDESSÄ KUVATTUJEN OIKEUDELLISTEN KOHTEIDEN VALINTA.....	439
5	YKSITYISOIKEUDELLINEN VAI JULKISOIKEUDELLINEN LÄHESTYMISTAPA.....	441
6	OIKEUDELLINEN JÄNNITE JA JUSSIN KONTRAHTI.....	443
6.1	Torpparikysymys ja Jussin kontrahti.....	443
6.2	Sopimuksen synty ja oikeudellinen epävarmuus.....	444
6.3	Sopimuksen sisältö.....	448
6.4	Sopimuksen noudattaminen.....	452
6.5	Sopimusehtojen soveltaminen.....	453
6.5.1	Taksvärkin määrän muuttaminen.....	453
6.5.2	Suoalueen liittäminen pappilaan.....	454
6.6	Maiden omistusoikeuden saaminen ja sopimuksen päättyminen...	455
6.7	Sopimus ja moderni sopimusoikeuskäsitys.....	457
6.7.1	Sopimusoikeuden kehityksestä.....	457
6.7.2	Sopimusten sovittelun ja lojaliteettivelvollisuuden tulo osaksi sopimusoikeutta.....	459
6.8	Lojaliteetti.....	460
6.8.1	Lojaliteettivelvollisuudesta yleisesti.....	460
6.8.2	Jussin kontrahti ja lojaliteetti.....	462
6.9	Sopimusten sovittelu.....	464
6.9.1	Sopimusten sovittelusta yleisesti.....	464

6.9.2 Jussin kontrahti ja sovittelu.....	465
6.10 Kontrahti ja tämän päivän juristilukija.....	467
7 LOPUKSI.....	468
LÄHTEET.....	470
LIITE.....	472
A LAWYER'S PERSPECTIVES ON "UNDER THE NORTH STAR", VÄINÖ LINNA'S NOVEL TRILOGY.....	474

Juristilukijan näkökulmia Täällä Pohjantähden alla -teokseen

1 OIKEUDELLISEN TARKASTELUTAVAN OIKEUTUKSESTA

1.1 Oikeus ja kirjallisuus

Oikeus on moniulotteinen ilmiö. Sanalla ”oikeus” on monta eri merkitystä. Sillä voidaan tarkoittaa esimerkiksi oikeusjärjestystä, valtaa tehdä oikeusjärjestyksen mukaan jotain tai oikeusjärjestyksen mukaista tuomioistuinta. Sanaa voidaan käyttää myös muussa kuin oikeusjärjestyksen yhteydessä. Voidaan puhua moraalaisesta oikeudesta, omankädenoikeudesta, vahvemman oikeudesta, toverituomioistuimesta jne.

Puhuttaessa oikeusjärjestyksestä oikeus voi ilmetä laista, tuomioistuinten ratkaisuksista ja oikeustieteellisistä julkaisuista. Oikeus ei ole kuitenkaan pelkästään täsmällisistä säännöistä koostuva rakennelma. Oikeus muotoutuu myös sen mukaan, miten säännöt ymmärretään ja sääntöjä sovelletaan. Ihmisten – ei vain tuomareiden tai muiden juristien – ajattelu, käyttäytyminen ja tulkinnat sääntöjen kentässä vaikuttavat siihen, mikä on oikeuden sisältö. Oikeus on siis muutakin kuin oikeusjärjestys. Se on jotain, mikä on ihmisten mielissä.

Koska oikeus ulottuu oikeudellisten sääntöjen ulkopuolelle, oikeus voi juridisen tekstin lisäksi näyttäytyä kaikessa sanalliseen muotoon puetussa ilmaisussa, esimerkiksi kaunokirjallisuudessa. Voidaan jopa väittää, että muiden kuin juristien tietämys oikeudesta perustuu ensisijaisesti muille kuin juridisille teksteille, esimerkiksi sanomalehtikirjoituksille ja televisio-ohjelmille. Vaikka kirjallisuudella oikeutta ei pidetäkään järjestyksessä, se ei tarkoita, että oikeus kirjallisuudessa olisi merkityksetöntä. Myös kuvitteelliset oikeutta käsittelevät tekstit mahdollistavat, määrittävät ja rajoittavat käsityksiämme oikeudesta ja vaikuttavat niihin.¹

¹ Hirvonen s. 407.

Oikeustieteellä ja kirjallisuustieteellä on paljon samuuksia. Molemmissa tulkitaan sanoja ja tekstejä, annetaan niille merkityssisältöjä. Silti nämä kaksi tieteenalaa näyttävät olevan ainakin Suomessa tänä päivänä etäällä toisistaan. Tähän lienee oikeustiede syypää. Samoihin aikoihin kuin Täällä Pohjantähden alla -trilogian tapahtumat vuonna 1884 alkoivat, Suomessa vahvistui oikeuspositivismin nimellä kulkeva oikeusteoria. Sen mukaan oikeus ilmenee vain laista tai muusta oikeudellisin menettelyin asetetusta tekstistä. Tällaisen tekstin ymmärtämiseen ja tulkitsemiseen luonnollisesti tarvitaan juristeja. Jos ja kun oikeus ei oikeuspositivismissa voi ilmetäkään kuin oikeusnormeista, eivät muut kuin oikeustieteilijät, esimerkiksi kirjailijat, voi puhua oikeudesta merkityksellisellä tavalla.

Suomalainen oikeustiede on ollut vahvasti ja on edelleen positivismin sävyttämää. Oikeustieteilijät ovat mielellään puolustaneet reviiriään eivätkä ole halunneet nähdä muita tieteitä kuin korkeintaan oikeustieteen aputieteinä oikeudellisia kysymyksiä selvitetessä. Oikeus ei kuitenkaan ole jotain, mikä on rajattu vain juridiikkaan vihkiytyneille alan ammattilaisille. Oikeus on osa elämää eikä oikeustieteilijöillä ole siihen yksinoikeutta. Myös kirjallisuuden ja oikeuden tulee olla vuorovaikutuksessa keskenään.²

Humanistien mielestä kirjallisuus inhimillistää juristeja. Sen avulla lakimiehet oppivat lisää ihmisen olemisesta, oikeudenmukaisuudesta, kohtuudesta, armosta, moraalisisista valinnoista, emotionaalisesta, intuitiivisesta ja konkreettisesta päätöksenteosta. Kirjallisuus voi syventää ymmärrystä oikeudellisista ilmiöistä, käsitteistä ja periaatteista sekä kyseenalaistaa niitä.³ Kirjallisuuteen sisältyviä oikeuselämän kuvauksia ja kannanottoja on mahdollista tarkastella ja tulkita oikeustieteen näkökulmasta. Kirjallisuutta voidaan myös käyttää oikeustieteen opetuksessa hyväksi havainnollistamalla sen avulla oikeudellisia ongelmia.⁴ Näin kirjallisuus välillisesti vahvistaa ja rikastuttaa niin oikeustiedettä kuin oikeudellisia käytäntöjäkin. Vaikka kirjallisuus ei ehkä olekaan yksin vaikuttamassa juristeihin tämän suuntaisesti, on humanistien käsitys varmastikin osaltaan oikea. Se on myös ajankohtainen, koska oikeustiede on viime vuosikymmeninä yhä enemmän pyrkinyt ulos oikeuspositivismin kuoresta, kohti näkyvän oikeuden takana olevia arvoja.

² Englannissa ja Yhdysvalloissa oikeuden ja kirjallisuuden suhdetta käsittelevä liike tunnetaan nimellä ”Law and Literature”. Ks. oikeudesta ja kirjallisuudesta tutkimuskohteena sekä niiden yhteydestä, *Hirvonen* s. 407-411 ja *Yrttiäho* s. 451-455. Ks. kirjallisuudesta oikeustutkimuksen lähteenä, *Häyhä* 1990 s. 52.

³ *Hirvonen* s. 410.

⁴ *Makkonen* s. 189-193.

Maailman kirjallisuudessa lienee kuvattu kaikkia mahdollisia oikeusteoreettisia kysymyksiä.⁵ Suuri osa kirjallisuuden oikeudenkäyttöä koskevista osista on kuvauksia siitä, miten vääryys toteutetaan laillisia menettelyjä noudattaen.⁶ Suomalaisessa kaunokirjallisuudessa oikeutta näyttäisi käsitellyn lähinnä rikosoikeuden ja erityisesti syyllisyyden näkökulmasta. Myös tuomarihahmot ovat olleet kiinnostuksen kohteena.⁷ Sen sijaan siviilioikeudelliset kysymykset, esimerkiksi lasten huoltajuuskiistat, sopimusrikkomukset tai työntekijän irtisanomiset eivät näyttäisi innoittaneen kirjailijoita. Tätä voidaan perustellusti kummeksua. Esimerkiksi perheoikeudellisiin asioihin keskittyneen kärjätuomarin ja hänen käsittelemissään jutuissa esiintyvien ihmisten ympärille saisi hyvinkin rakennettua vaikkapa yhteiskuntakriittisen romaanin. Siviilioikeudellisissakin jutuissa voi olla myös draaman aineksia.⁸

Oikeudellisten kysymysten käsittelystä suomalaisessa kirjallisuudessa on katsaus Encyclopedia Juridica Fennicassa. Tähän suomalaiseen kattavaan oikeustietosanakirjaan on koottu mainintoja aina Aleksis Kivistä Mauri Sariolaan. Sen sijaan Väinö Linnaa ei mainita.⁹ Myöskään oikeustieteilijät eivät näyttäisi erityisesti tarkastelleen Linnan tuotantoa niissä harvoissa kirjoituksissa, joita he ovat oikeuden ja kirjallisuuden suhteesta tehneet. Linna tuntuu kaiken kaikkiaan jääneen vähälle huomiolle oikeudellisten kysymysten näkökulmasta tarkasteltuna. Voidaankin kysyä, onko Linnan tuotannossa sitten mitään sellaista, joka olisi oikeudellisesti mielenkiintoista ja antoisaa. Tähän voidaan vastata myöntävästi ainakin tarkastelemalla Täällä Pohjantähden alla -trilogiaa (jälj. Pohjantähti, lyh. TPA).

1.2 Oikeudellinen aines Pohjantähdessä

Linnan mukaan Pohjantähti tuli pitämään sisällään kaiken, mitä elämään kuuluu, talot, tiet, ihmiset, elämänjärjestyksen.¹⁰ Tällöin oli väistämätöntä, että romaani tuli käsittelemään myös oikeudellisia kysymyksiä. Siinä tehdäänkin kauppoja, urakka- ja maankäyttösopimuksia, lisäännytään ja

⁵ Kangas s. 182.

⁶ Kemppinen s. 26.

⁷ Ks. Yrttiaho s. 459 ss.

⁸ Hirvonen katsoo, että juuri draamassa oikeus voi ilmentyä perustavaa laatua olevalla tavalla, Hirvonen s. 408.

⁹ Niemi s. 647-648

¹⁰ Varpio s. 418. Voidaan kysyä, oliko Pentinkulma sittenkin liian pieni ympäristö koko elämänkulun kuvaamiseen ja muotoon saamiseen, vaikka sen pienet tapahtumat liitettiinkin suurempiin.

kuollaan, murhataan ja petetään, käydään oikeutta ja pannaan tuomioita täytäntöön, noustaan kapinaan valtiojärjestystä vastaan ja soditaan. Pohjantähden tarinassa on kyse myös oikeuksista, velvollisuuksista, laeista, niiden noudattamisesta ja rikkomisesta.¹¹ Trilogiassa on liittymäkohtia lähes kaikkiin eri oikeudenaloihin sopimusoikeudesta, perhe- ja perintöoikeudesta, rikosoikeudesta, prosessioikeudesta, valtiosääntöoikeudesta aina kansainväliseen oikeuteen asti. Kertoja myös tuntuu viihtyvän oikeudellisten tapahtumien parissa. Laki ja oikeus putkahtavat esiin lähes joka välissä. Itse asiassa tuntuu vahvasti siltä, että Pohjantähden fiktiivisellä kyläyhteisöllä Pentinkulmalla ”vedettiin lakiin” paljon enemmän kuin ihmiset ainakaan nykyään puheissaan tekevät. Tätä käsitystä vahvistaa oikeudellisten sanojen määrä teoksessa.

Kun tarkastelee Pohjantähteä, voidaan havaita, että se sisältää oikeudellisiä sanoja huomattavan määrän. Laki-sanoja tai sen johdannaisia, kuten laillisuus, käytetään trilogiassa noin 350 kertaa. Oikeus- tai oikeudenmukaisuus-sanoja tai niiden johdannaisia ilmenee teoksessa noin 200 kertaa ja esimerkiksi sana nimismies tai jokin sen taivutusmuodoista on mainittu jopa 120 kertaa. Vertailuna voidaan todeta, että Tuntematon sotilas -romaanissa vastaavat luvut ovat yhteensä noin 20 kertaa.¹²

Oikeudenkäyntejä teoksessa kuvataan tai mainitaan useita. Laurilan Anttoon häätöasia menee käräjille (TPA I s. 272). Häätötapahtuma johtaa syytteisiin ja käräjiin (TPA I s. 306-307). Isännät yrittävät päästä torppareistaan tuomioistuimen avulla (TPA II s. 14). Räätäli Halme saa puheillaan itsellensä tuomion majesteettirikoksesta (TPA II s. 40). Laurilan Uno tuomitaan murhasta (TPA II s. 77). Lakkorähinöistä käydään käräjiä ja isäntiä vastaan nostetaan syyte elintarvikerikoksista (TPA II s. 152-155). Sisällissodan jälkeen kenttäoikeus tuomitsee kuolemaan muun muassa Halmeen ja Koskelan veljekset (TPA II s. 389 ss.). Myös Akseli Koskelan kuulustelu Hennalan vankileirillä on jonkinlainen oikeudenkäynti (TPA II s. 445-446). Muiden muassa hän joutuu vielä valtiorikosoikeuden eteen ja tuomitaan kuolemaan (TPA II s. 474-478). Janne Kivivuori joutuu vankilaan vaalijulistuksen vuoksi (TPA II s. 514) ja yrittää saada muiluttajilleen tuomion oikeudessa (TPA III s. 296 ss.). Pikaoikeus tuomitsi kaksi sotilaskarkuria kuolemaan (TPA III s. 494).

Myös ammattiryhmistä juristit ovat hyvin esillä.¹³ Oikeuksien puheenjohtajien ja asianajajien lisäksi vanhan rovastin poika on tuomari (TPA

¹¹ Nummi s. 199

¹² Tämän kirjoituksen liitteenä on professori Yrjö Varpion laatima tilasto oikeudellisten sanojen ilmenemisestä Pohjantähdessä ja Tuntemattomassa.

¹³ Esim. lääkäreitä ja insinöörejä ei teoksessa ilmene vastaavalla tavalla.

I s. 81). Ellen Salpakarin isä oli tuomari (TPA I s. 96). Janne Kivivuori opiskelee lakia ja toimii asianajajana (TPA I s. 273 ja TPA II s. 13-14). Suomettarelaiten vaalipuhuja on juristi (TPA I s. 330). Allan Kivivuorelle suunnitellaan tuomarin uraa ja hänestä tuleeekin sellainen (TPA II s. 14 ja TPA III s. 529).

Oikeudelliset kysymykset eivät ole merkittävässä asemassa Pohjantähdessä pelkästään siksi, että ne ovat osa elämää ja elämää kuvattaessa niitä ei voi sivuuttaa. Oikeus on yhteydessä niihin teemoihin, joita teoksessa käsitellään. Oikeuden avulla teoksessa kuvatut vääryydet saavat lisäulottuvuuden. Ne korostuvat.

Politiikka, moraalit ja oikeus ovat sidoksissa toisiinsa ja ne voidaan nähdä yhteiskuntajärjestyksen muodostavan kolmion kärkinä. Poliittikka toteutetaan oikeuden, oikeusjärjestyksen, avulla. Moraali vaikuttaa oikeuden sisältöön ja osaltaan ohjaa poliittikkaa. Oikeusjärjestys taas rajoittaa ja luo raamit poliittikan teolle. Oikeus on poliittikan ja moraalin välimaastossa.¹⁴ Oikeutta voidaan käyttää myös poliittikan välineenä.¹⁵ Koska poliittikan ja moraalin sekä oikeuden välillä on kytköksiä, teoksesta joka käsittelee yhteiskunnallisia ja moraalisia kysymyksiä, jää väistämättä puuttumaan jotain, jos siinä juridiikka sivuutetaan.

1.3 Oikeusjärjestyksen mukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite

Oikeusjärjestys muodostuu voimassa olevista oikeusnormeista. Sellainen seikka tai asiantila, joka kuuluu em. oikeusnormien soveltamisalaan ja on sopusoinnussa niiden kanssa, on oikeusjärjestyksen mukainen. Vaikka oikeusnormeilla tavoitellaan myös oikeudenmukaisuutta, normit eivät aina ole oikeudenmukaisia tai niiden soveltaminen ei aina johda oikeudenmukaiseen lopputulokseen. Oikeus ei tällöin niin sanotusti toteudu ja tällaisessa tilanteessa puhutaankin joskus jopa oikeusmurhasta.

Oikeusjärjestys voidaan kokea epäoikeudenmukaisena sekä kollektiivisesti että yksilöllisesti. Esimerkiksi verolakeja voidaan pitää joitakin ryhmiä suosivina ja siksi epäoikeudenmukaisina muiden kannalta. Tuomioistuimessa juttunsa hävinnyt yksittäinen osapuoli pitää useimmiten epäoikeudenmukaisena, vaikka se olisikin täysin lainmukainen.

¹⁴ Tuori s. 76.

¹⁵ Kuten työväenyhdistys Riento tekee Laurilan Anttoon hädön kohdalla, TPA I s. 268-270.

Koska oikeusjärjestyksen mukaisuus ja oikeudenmukaisuus eivät läheskään aina kohtaa, on niiden välillä jännite. Mitä leveämpi oikeusjärjestyksen ja oikeudenmukaisuuden välinen kuilu on, sitä voimakkaampi on myös jännite. Yhteiskunnan toimivuuden ja yhteiskuntajärjestyksen kannalta jännite on haitallinen. Epäoikeudenmukaiseksi koettu oikeusjärjestys ei kannusta yhteiskunnan jäseniä pyrkimään yhteiseen hyvään ja aiheuttaa epävarmuutta. Pahimmillaan jännite purkautuu vallankumouksena ja lievimmillään yksittäisenä kansalaistottelemattomuutena. – Linnankin mukaan vallankumouksen pontimena on oikeuden taju, jota on loukattu.¹⁶

Oikeusjärjestyksen mukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden välisen eron havainnollistamisessa voidaan käyttää hyväksi Kaarlo Tuorin oikeuden tasojaottelua.¹⁷ Jaottelu myös jäsentää oikeutta yhteiskunnallisena ilmiönä ja samalla kuvaa sitä kerroksisena rakenteena. Tasoja voidaan erottaa ainakin kolme: oikeuden pintataso, oikeuskulttuurin taso, oikeuden syvärakenne. Oikeuden pintataso muodostuu normatiivisesta aineistosta kuten laeista, asetuksista ja ennakkopäätöksistä. Oikeuden kulttuuritasoon voidaan paikallistaa oikeusperiaatteet, yleiset opit ja oikeusteoriat. Oikeuden syvärakenne voi muodostua moraalista, oikeusideologioista, yhteiskuntapoliittisista aatteista jne.¹⁸

Tasojen rajat ovat häilyviä. Voidaan esimerkiksi kysyä, kuuluvatko oikeustieteen tulokset pintarakenteeseen vai kulttuuritasoon, mihin perusoikeudet sijoittuvat jne. Tasot muuttuvat eri tahtiin, pintarakenne nopeimmin ja syvärakenne hitaimmin. Tasot ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Esimerkiksi moraalikäsitukset vaikuttavat lakeihin ja lait vaikuttavat yleiseen moraliin. Tasojen vaikutuksesta oikeuden sisältöön voidaan esittää eri käsityksiä. Oikeuden voidaan nähdä ilmenevän vain pintarakenteen normatiivisesta aineistosta (laeista, asetuksista, ennakkopäätöksistä jne.) tai sen voidaan väittää koostuvan kaikesta, mikä vaikuttaa oikeudelliseen ajatteluun (esim. oikeudenmukaisuuskäsityksistä).¹⁹

Oikeudenmukaisuus liittyy arvoihin sekä moraliin ja oikeuden tasojaottelussa se sijoittuu syvärakenteeseen. Oikeudenmukaisuusvaatimus voidaan tosin nähdä myös oikeuden kulttuuritasoon kuuluvana periaatteena. Voimassa olevan oikeusjärjestyksen näkyvä sisältö taas määräytyy ensi sijassa rationaalisesti eikä arvojen perusteella ja se ilmeneekin lähinnä oikeuden pintarakenteessa. Vallitsevat oikeudenmukaisuuskäsitykset

¹⁶ Linna, *Esseitä* s. 128.

¹⁷ Ks. tästä Tuori s. 36-73.

¹⁸ Vrt. Stormbomin tapaa tarkastella trilogiaa tasoittain: toimintataso, yhteiskunta ja historianfilosofinen taso, eettismetafyysinen taso, *Stormbom* s. 235-278.

¹⁹ Sanalla oikeus voi olla suppeampi tai laajempi merkityssisältö puhujasta ja asiayhteydestä riippuen, vrt. myös s. 421.

muuttuvat eri tahtiin kuin oikeusjärjestys. Oikeudenmukaisuuskäsitykset vaikuttavat oikeusjärjestyksen muotoutumiseen ja oikeusjärjestys taas oikeudenmukaisuuskäsityksiin. Esimerkiksi oikeudenmukaisuuskäsitykset vaikuttavat lainsäätäjän toimintaan ja lait taas ihmisten käsityksiin siitä, mikä on oikein ja mikä väärin.

Pohjantähdessä käsitellään oikeutta sen kaikissa em. tasoissa. Yksilöllinen ja kollektiivinen epäoikeudenmukaisuus kytketään siinä oikeusjärjestykseen. Oikeudellisia jännitteitä kuvataan useita. Jussin ja pappilan välinen kontrahti kuvataan silloisen oikeusjärjestyksen mukaisena, mutta se ilmenee epäoikeudenmukaisena oikeussuhteena. (Tästä puhutaan tarkemmin edempänä jaksossa 6.) Laurilat häädetään torpastaan käytännössä pelkän suunsoiton perusteella, kun torpan paikka on taloudellisesti tarkoituksenmukaisempaa antaa maanomistajan sukulaisen käyttöön kaupan pitopaikaksi. Otto Kivivuori muistuttaa turhaan Töyryn isäntää erosta, joka on lain ja oikeudenmukaisuuden välillä (TPA I s. 265). Häätö toteutetaan lain mukaisesti, mutta se sotii lukijan oikeustajua vastaan. Kertojan mukaan ”tuomarikin tunsi päätöksen antaessaan tehneensä vääryyttä. Mutta se oli lain mukainen” (TPA I s. 272). Janne Kivivuori muilutetaan ja hän nostaa asiasta prosessin, mutta häviää juttunsa riittävän näytön puuttuessa. Tuomarilla on vapaan todistusharkinnan mahdollisuus ja hän voisi päätyä myös langettavaan tuomioon. Näin ei kuitenkaan tapahdu pitkälti painostuksen vuoksi (TPA I s. 302-303). Lukija tietää tuomion vääräksi, vaikka se onkin lainmukainen. Tämä tuntuu epäoikeudenmukaiselta. Räättäli Halme näkee moraalissa lakia ylemmän oikeuden. Puhuttuaan keisaria vastaan hän joutuu nimismiehen puheille, mutta katsoo itse edustavansa laillisuutta ja nimismies laittomuutta (TPA I s. 200-201). Lauriloiden häädöstä syntyneistä lainvastaisista rettelöistä hän lausuu paronille, että ”käsittääkseni kukaan alkeellisimmallakaan oikeudentunnolla varustettu ihminen ei voi sanoa että olisimme tehneet väärin” (TPA I s. 300).²⁰

Kollektiivisesta epäoikeudenmukaisuudesta hyvänä esimerkkinä on vuoden 1899 helmikuun manifesti, jonka suomalaiset ja myös romaanin henkilöt kokevat hallitsijanvakuutuksen rikkomisena ja vallankaappauksena.²¹ Tsaarilla oli kuitenkin venäläisten tulkinnan mukaan täysi oikeus määrätä lakien valmistelu- ja säätämisyjärjestyksestä koko valtakunnassa – niin kuin pappilalla Koskelan maista.²² Myös torppareiden asema on Pohjantähdessä laajempi kysymys kuin vain Koskeloiden ja pappilan

²⁰ Ks. myös Halmeen puolustuspuhe kenttäoikeudelle, TPA II s. 396-397.

²¹ Ks. TPA I s. 168.

²² *Jyränski* s. 449-452. Linna rinnastaa manifestin ja Koskelan maiden palautuksen, *Varpio* s. 469.

tai Lauriloiden ja Töyryn välinen.²³ Oikeusjärjestyksen mukaiset maanomistusolot aiheuttivat monissa torppareissa – vaikka heidän asemansa ei kaikkein huonoin ollutkaan – epäoikeudenmukaisuuden tunnetta, joka omalta osaltaan saattoi vaikuttaa sisällissodan syntyyn. Oikeusjärjestyksen mukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite purkautui kapinana laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan.²⁴

Maalaisväestön ja torpparilaitoksen merkitys sisällissodan synnylle on kiistanalainen. Linna katsoi, että pelkkä kaupunkiväestö ei olisi voinut yksin lähteä kapinoimaan. Stormbom perustelee vastaavaa käsitystä esitellen lukuja maanomistusolojen jälkeenjääneisyydestä Suomessa verrattuna muihin maihin.²⁵ Rasilan mukaan torpparikysymyksen osuus sisällissodan syttymisessä ja rintamajaossa oli käytännöllisesti katsoen olematon. Maanvuokraajat olivat suurimmalta osalta passiivisia ja liittyivät yhtä runsaasti valkoiselle kuin punaisellekin puolelle. Tosin esimerkiksi juuri Pohjantähden esikuvapitäjässä Urjalassa torppareita liittyi erityisen paljon punaisiin. Torpparien merkitys olikin Rasilan mielestä lähinnä vain siinä, että vallankumousjohto luotti sodan tielle lähtiessään maanvuokraajien tukeen.²⁶ Eri näkemyksistä ja niiden oikeellisuudesta riippumatta torppareita koskevalla kuvauksella Linna on joka tapauksessa voinut ilmentää sitä, että sisällissodan syntyemisessä oli kyse myös yhteiskunnallisiin epäkohtiin perustuvasta kollektiivisesta epäoikeudenmukaisuuden tunteesta.²⁷

Linna itse lausuu oikeudellista jännitettä ja sen purkautumista sivuten, että ”juridisessa mielessä vuoden 1918 punaisten motiiveille ei voinut tehdä oikeutta, koska kapinallisten motiivit ovat aina juridisesti tuomittavia. Mutta heille piti tehdä oikeutta moraalisisessa mielessä, ymmärtää tilanne yhteiskunnallisten epäkohtien valossa”.²⁸

Juristilukijalle oikeusjärjestyksen mukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite on ikuisuuskysymyksenä aina mielenkiintoinen ja ajatuksia

²³ Tässä Linna rinnastaa Suomen itsenäistymis- ja torpparien vapautumispyrkimykset.

²⁴ Anttoon ja muiden pentinkulmalaisten kuolemantuomioissa oikeusjärjestyksen ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite jää heikoksi sen vuoksi, etteivät kuolemantuomiot perustuneet laillisiin menettelyihin ja syihin ja olivat tämän vuoksi enemmänkin oikeusjärjestyksen ulkopuolisia tapahtumia. Ks. *Kekkonen* s. 89.

²⁵ *Varpio* s. 429 ja *Stormbom* s. 184-185.

²⁶ Ks. *Rasila* 1970 s. 327-339. Linna perusti torpparikysymystä koskevat tietonsa erityisesti Warénin tutkimukseen Torpparioloista Suomessa (1898), *Vuotila* s. 112. Hänellä ei ollut vielä käytössään Rasilan kattavia tutkimuksia Suomen torpparikysymys vuoteen 1909, Helsinki 1961 ja Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe, Helsinki 1970. Ks. Rasilan kritiikin pinnallisuudesta Linnan torppariolojen tuntemuksesta, *Varpio* s. 422-423.

²⁷ Sisällissota oli yhteiskunnallisen jälkeenjääneisyyden purkaus, minkä Linna halusi taiteilijana havainnollistaa, *Vuotila* s. 111 ja s. 117-118.

²⁸ *Varpio* s. 437 alaviite 93.

herättävä. Siinä on kyse oikeuden perusasioista: mistä oikeus muodostuu ja miten oikeus toteutetaan. Tämä jännite ja oikeuden perusolemus on kiinnostanut filosofeja ja juristeja aina antiikin Kreikasta lähtien.²⁹ Pohjantähti vie lukijan kuin huomaamatta näiden kysymysten äärelle.

1.4 Pohjantähti ja juristilukija

Pohjantähti on yksi eniten luetuista kaunokirjallisuuden teoksista Suomessa. Se lienee kolmen myydyimmän suomalaisen romaanin joukossa heti Tuntemattoman sotilaan ja Sinuhe egyptiläisen jälkeen. Lisäksi teosta edelleen lainataan kirjastoista huomattavia määriä ja se on yhä suosittu suomalaisten lukijoiden keskuudessa.³⁰ Myös lainkäyttäjät ovat lukeneet ja lukevat Pohjantähteä eläytyen sen tapahtumiin mutta myös teoksessa ilmenevään juridiikkaan.

Vaikka Pohjantähti on kaunokirjallinen eikä oikeustieteellinen teos, juristilukija ei voi sitä lukiessaan poistaa mielestään juridista tietämystään ja osaamistaan. Hän lukee teoksen oikeudellisen aineksen juristina – ammatillisen oikeuskulttuurin sisäistäneenä henkilönä – tahtoipa hän sitä tai ei. Juristilla on sellaista tietoa oikeusjärjestyksestä, jota hän ei välttämättä aktiivisesti ajattele lukiessaan mutta joka seuraa häntä ja vaikuttaa niihin elämyksiin, joita hän teoksesta saa. Yhteiskunnallista romaania lukiessaan hän on herkistynyt oikeudellisille kysymyksille.

Oikeudellinen tieto voi olla diskursiivista tai praktista. Diskursiivisesta tiedosta lukija on välittömästi tietoinen, esimerkiksi jostain lainsäännöksestä. Praktinen tieto taas koostuu opituista itsestään selvyyksistä, esimerkiksi siitä, että lainsäännöstä on noudatettava.³¹ Tällaisen ammatillisen tiedon ja osaamisen vuoksi juristi saa teoksesta – ei pelkästään esteettisiä – vaan myös oikeudellisia elämyksiä. Mitä yleisempää oikeudellinen tieto on, sitä helpommin ja luontevammin se vaikuttaa lukijaan. Sen sijaan tietämys jostain erityisestä lainsäännöksestä ei välttämättä vaikuta lukukokemuksessa samalla tavoin. Se ei ”liukene” lukuelämyksen kanssa toisin kuin

²⁹ Pelkistäen voi sanoa, että oikeudellinen ajattelu (vrt. oikeudenmukaisuus) syntyi Ateenassa ja oikeusjärjestys Roomassa, *Aarnio* 3/98 s. 2.

³⁰ Esim. pelkästään Tampereen kaupunginkirjastossa on lainattavia suomenkielisiä niteitä koko teoksesta yli 70 kappaletta ja kirjaston tietopalvelusta saadun tiedon mukaan teoksen lainaaminen on erittäin aktiivista.

Keväällä 2008 YLE Teeman Kirjamaaohjelman ja Suomen Kustannusyhdistyksen järjestämässä äänestyksessä, missä ehdolla oli 150 suomalaista teosta ja ääniä annettiin yli 3000, Täällä Pohjantähden alla sai eniten ääniä ja valittiin Historia ja yhteiskunta -sarjassa Rakkaimmaksi suomalaiseksi kirjaksi.

³¹ Ks. *Tuori* s. 37-38.

esimerkiksi tieto sopimusoikeuden yleisistä opeista, joka on juristilukijan tajunnassa kuin huomaamatta taustalla.

Vastaavasti muidenkin ammattiryhmien edustajat tai teoksen teemoista erityistietämystä omaavat lukijat, kuten sosiaalipolitiikan tutkijat tai maanviljelijät, voivat saada trilogiasta erityiselämyksiä. Ne lukijat, jotka itse ovat kokeneet teoksessa kuvatut historialliset tapahtumat, saattavat eläytyä siihen voimakkaammin ja eri tavoin kuin muut.³² Elämykset voivat olla erilaisia myös eri lukukerroilla. Esimerkiksi nuorena teos on voinut näyttäytyä lukijalle hyvin erilaisena kuin aikuisiällä, jolloin tietämys teoksen aihepiiristä on kasvanut.

Oikeudellinen elämys voidaan kuvata esimerkiksi lainkäyttäjän hyvän olon tuntemuksena, kun hän osaa yhdistää oikeudellisen tapahtuman ja siihen soveltuvat säännöt ja periaatteet, eli löytää tapauksen kannalta relevantit normit lukuisten normien joukosta. Oikeudellinen elämys voi syntyä myös siitä, että lainkäyttäjä osaa soveltaa normeja niin, että oikeudellinen lopputulos on oikeusjärjestyksen kanssa sopusoinnussa. Oikeudellinen elämys voi olla nopea ahaa-elämys tai pitkän kypsyttelyn tulos. Oikeudellinen elämys voi olla vastenmielinenkin, esimerkiksi jos tasapainoista oikeaa ratkaisua ei löydy tai jos oikeussäännökset pakottavat epäjohdonmukaiselta tuntuvaan lopputulokseen.

Oikeudellinen ja esteettinen elämys eivät välttämättä poikkea toisistaan.³³ Molemmat vaativat syntyäkseen arvioitavan kohteen – oikeudellisesti relevantin seikan tai teoksen – ja tietoa. Tosin vaistonvaraisetkin seikat voivat vaikuttaa elämyskokemuksessa. Oikeudellisessa elämyksessä tarvittava tieto on usein diskursiivista mutta ei välttämättä. Esimerkiksi juristimatkaileja, joka lukee osanottajatodistuksestaan, ettei varattua matkaa voi edes vakavan sairauden vuoksi perua, kokee ehdon sitomattomana, vaikka ei lakikirjasta tarkastamatta tiedäkään mihin normiin tuntemus perustuu.

Taiteellisesta teoksesta, esimerkiksi öljymaalauksesta saatava kau-neuselämys, ja oikeudellisesta seikasta, esimerkiksi vahingonkorvauksen sovittelusta saatava oikeudellinen elämys, voivat olla hyvinkin samanlaiset. Molemmissa elämys voi perustua kohteen harmoniaan. Klassisessa taide-teoksessa harmonia voi ilmetä esimerkiksi värien käytössä ja oikeudellisessa ratkaisussa lopputuloksen kohtuullisuudessa ja tasapainoisuudessa osapuolten kannalta.³⁴ Elämys voi perustua myös jäsentämisestä saatavaan

³² Ks. *Varpio* s. 499-502.

³³ Makkosen mukaan mielikuvituksen ja oivaltamisen psyykinen mekanismi voi taiteilijalla ja oikeustieteilijällä olla varsin samanlainen, *Makkonen* s. 189.

³⁴ *Pöyhönen* 1988 s. 94. Ks. esimerkkinä oikeuden ja taiteen yhdistämisestä Paasilehdon ja Pöyhösen Oikeus ja kohtuus -niminen Nelinäytöksinen varjoteatteri, *Paasilehto – Pöyhönen* s. 561-577.

mielihyvään. Moderni teos taas voi olla epäharmoninen ja vaikeasti jäsennettävissä samalla tavoin kuin monimutkainen usealle oikeudenalalle ulottuva oikeustapaus, jonka ratkaisemiseen soveltuvat normit näyttävät aluksi olevan ristiriidassa keskenään.³⁵

Jos kaunokirjallisessa teoksessa kuvataan oikeudellinen tapahtuma, voi juristilukija saada esteettisen ja oikeudellisen elämyksen yhtäaikaaisesti eikä hän ilman tietoista erittelyä niitä välttämättä erota toisistaan. Esimerkiksi kun Pohjantähdessä tuomari vapauttaa Janne Kivivuoren muiluttajat syytteistä riittävän näytön puuttuessa, juristilukija – niin kuin muutkin lukijat – kokee mielihyvästä ratkaisun epäoikeudenmukaisuudesta.³⁶ Mutta samanaikaisesti hän kokee mielihyvää, kun vapauttava tuomio ei perustu siihen, että syytetyt eivät olisi tekoja tehneet. Koska syytteet kaatuvat rikosprosessuaalisiin näyttövaatimuksiin eikä syyksiluettavuuden puuttumiseen, tuomioistuimen päätös teoriassa mahdollistaa sen, että syytetyt ovat tuomioistuimenkin (tuomarin) mielestä syyllisiä, mutta heitä vain ei voi tuomita. Kertoja tarjoilee tämän ajattelumallin lukijalle, mutta sitä ei ehkä muut kuin juristit ainakaan automaattisesti oivalla.³⁷

Kirjallinen teos voi vaikuttaa lukijan todellisuuskäsityksiin, jos teoksen maailmaan sisältyy samanlaisia kokemuksia tai kokemisen mahdollisuuksia kuin todellisuus sisältää.³⁸ Fiktio ja todellisuuskäsitys voivat myös sekoittua, kun eläytyminen on riittävää ja teoksen tarina on riittävän uskottava.³⁹ Esimerkiksi Tuntematon sotilas ohjasi aikanaan monien veteraanien muistoja sotakokemuksista eli käsitystä eletystä todellisuudesta.⁴⁰ Teoksen tarina voi myös kulkea sillä tavoin todellisuuden ja fiktion rajamaastossa, että lukijan on vaikea erottaa niitä toisistaan.

Historiallisen romaanin kirjoittajalla on toisin kuin historian tutkijalla vapaus sekoittaa fiktio ja todellisuus keskenään. Lukijan tehtävänä on pystyä erottelemaan ne. Se voi kuitenkin olla vaikeaa, ellei mahdollonta, jos lukijan tiedot teoksessa käsitellystä todellisuudesta (historiasta)

³⁵ Moderni taideteos voi olla myös sellainen, missä mielihyvä tulee juuri epätasapainoisuudesta. Oikeudellinen elämys ei sen sijaan voine olla ilman tasapainoa positiivinen.

³⁶ Kaunokirjallisesta teoksesta saatavaa epäoikeudenmukaisuuden tunnetta voitaneen pitää esteettisenä eikä oikeudellisenä kokemuksena.

³⁷ ”Tuomari ei kuitenkaan perustellut päätöstä sillä, että syytetyt olisi havaittu syyttömiksi, vaan sitovien todistusten puutteella”, TPA III s. 303.

³⁸ *Häyhä* 1990 s. 59.

³⁹ Ylikankaan mukaan kirjailijan luomien hahmojen ja tapahtumien on oltava uskottavia. Tällä edellytyksellä voi historiallinen romaani olla tutkimustakin merkittävämpi menneisyyden kuvaaja ja selittäjä, *Ylikangas* s. 98. Tähän täytynee täsmällisyyden vuoksi vielä lisätä, että uskottavuuden täytyy perustua dokumentoituun tietoon eikä vain kuvauksen erinomaisuuteen. Ks. myös *Linna*, *Esseitä* s. 429-430 ja *Varpio* s. 471-473.

⁴⁰ *Varpio* s. 642.

ovat puutteelliset tai oikeaa objektiivista (tieteellistä) tietoa ei ole edes saatavilla. Tuolloin on vaarana, että fiktiivisistäkin teoksen osista tulee lukijalle historiallisia totuuksia. Näin lienee osaltaan käynyt Linnan romaanien lukijoille.⁴¹

Elämysten kautta kirjallinen teos voi vastavuoroisesti vaikuttaa todellisuuteen, kun teoksessa oleva kritiikki ”oikeassa elämässä” vallitsevia vääryyksiä kohtaan siirtyy lukijan ajattelun kautta vaikuttamaan hänen toimintaansa.⁴² Pohjantähdessä on kuvattu useita oikeusteoreettisia ongelmia ja oikeudellisia tapahtumia, jotka voisivat olla todellisia. Ne on riittävän uskottavasti esitetty, että juristi voi niihin eläytyä.⁴³

Vaikka asiaa ei voidakaan todistaa, voidaan perustellusti väittää, että Pohjantähti on osaltaan vaikuttanut ja vaikuttaa sitä lukevien juristien ajatteluun. Linnan katsotaan vaikuttaneen yleiseen mielipiteeseen, muun muassa yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuskäsitykseen, enemmän kuin kukaan muu yksittäinen kirjailija Suomessa.⁴⁴ Jos tämä väite pitää paikkaansa, Pohjantähti on vaikuttanut ja vaikuttaa lainkäyttäjien toiminnan kautta myös oikeusjärjestykseen.⁴⁵

2 OIKEUSTIETEEN KEHITYKSESTÄ PENTINKULMALTA NYKYPÄIVÄÄN

Kuten edellä todettiin, suomalaista oikeusajattelua hallitsi 1800-luvun lopulle tultaessa oikeuspositivismi. Sen mukaan kirjoitettu laki ja muu asetettu oikeus olivat ainoa oikeuslähde. Oikeutta ei voinut etsiä luonnonlaeista, uskonopeista tai arvoista. Laki oli myös rationaalisuuden yläpuolella sikäli, että sitä oli noudatettava, vaikka se olisi johtanut epätoivottuihin lopputuloksiin. Lain auktoriteettiperusteluksi riitti, että sen oli antanut yhteiskunnan ylin päättävä elin, suvereeni lainsäätävä, tuolloin valtiopäivät.

⁴¹ Esim. urjalalaiset yleisesti pitävät Pohjantähteä pitäjänsä historiana. Ks. teoksen liiallisesta kiinnittämisestä Urjalaan ja Honkolaan lukijoiden mielissä, *Varpio* s. 420-421.

⁴² Ks. *Häyhä* 1990 s. 52 ja 62. Ks. myös *Linna*, *Esseitä* s. 319 ja 379.

⁴³ Linnan lukeneisuus ja perehtyneisyys teoksen aihepiiriin oli huomattava, *Varpio* s. 422-429. Tämä ilmenee myös juridisen aineiston käsittelystä, missä ei juuri virheitä ole.

⁴⁴ *Stormbom* s. 279.

⁴⁵ Toki teos on vaikuttanut ja vaikuttaa myös lainsäätäjiin ja heidän kauttaan oikeusjärjestykseen.

Luonnonoikeuden aikaiset Olaus Petrin tuomarinohjeet, kuten, mikä ei ole oikeus ja kohtuus, ei voi olla lakikaan, eivät olleet tuolloin voimissaan.⁴⁶

Oikeuspositivismille oli tyypillistä kaksinaisuus. Yhtäältä tuomari oli sidottu lain kirjaimen ja korostettiin, ettei hän saanut luoda oikeutta. Toisaalta, kun tuomarin tehtävänä oli järkeillä oikeus lain kirjaimesta esiin, hän joutui muodostamaan uusia käsitteitä, koska lait eivät olleet tuolloinkaan täydellisiä. Tämän käsitelainopillisen suuntauksen mukaan täydentäminen saattoi kuitenkin tapahtua vain juridisin perustein, oikeusjärjestelmän sisällä.⁴⁷ Oikeudenkäyttö piti pitää erillään arvoista. Oikeuspositivismi näki ja näkee oikeuden vain siinä, mitä edellä on kuvattu oikeuden pinta-rakenteeksi.

Suomalaiseen oikeuspositivismiin liittyy myös legalismi, joka ilmeni luottamuksena lakiin ja lain tinkimättömän noudattamisen vaatimukseen. Legalismille oli Suomessa vuosisadan vaihteessa otollinen maaperä. Sortokausien aikaan vuosina 1899–1905 ja 1908–1917 suomalaisilla ei ollut muita keinoja taistella sortotoimenpiteitä vastaan kuin oikeudellinen argumentointi. Ns. oikeustaistelijat korostivat Suomen autonomisen aseman lainsäädännöllistä pohjaa omien, Ruotsin vallan ajoilta perittyjen perustuslakien mukaisesti.⁴⁸ Legalismin historiallisena syynä lienee myös se, että oikeus koostui niin pitkään – Kustaa III:n itsevaltiuden ajoista lähtien – ylhäältä päin annetuista määräyksistä eikä alhaalta päin luoduista oikeudenmukaisuuteen tähtäävistä säännöistä ja käytännöistä. Edelleen katsotaan, että Suomessa lain kunnioitus on vahvempaa kuin muualla, mikä ilmenee esimerkiksi eurooppaoikeuden tinkimättömässä voimaansaattamisessa ja noudattamisessa.⁴⁹

On esitetty, että vuoden 1918 jälkiselvittelyt osoittaisivat, ettei legalismilla sittenkään ollut Suomessa vahvaa jalansijaa.⁵⁰ Kenttöoikeuksien oikeudellinen asema oli kyseenalainen ja niiden toimintaan sisältyi mer-

⁴⁶ Ks. tuomarinohjeista, *Aarnio* 1986 s. 75 ss. Pohjantähdessäkin vedotaan (Janne Kivivuori kenttöoikeudelle) tuomarinohjeisiin, TPA II s. 392.

⁴⁷ Käsitelainoppi oli saksasta peräisin oleva ajatussuunta, joka erotti oikeuden yhteiskunnalliset vaikutukset täysin sen sisällöstä. Jokaiselle oikeudelliselle ilmiölle oli mahdollista löytää loogisen päättelyn keinoin oma paikkansa oikeusjärjestyksessä, josta voitiin myös johtaa ratkaisu ongelmaan.

⁴⁸ Legalismia kuvastaa myös Runebergin maaherra Wibeliuksen suuhun laittamat sanat: ”Te voiton saitte. Teill on valta nyt. Siis minun tehkää, miten mielikää. Mut laki, ennen mua syntynyt, myös jälkehenei jää.” Pohjantähdessä sekä Halme että Rautajärvi siteeraavat Wibeliusta, TPA I s. 202 ja TPA III s. 510.

⁴⁹ *Letto-Vanamo* s. 27-28.

⁵⁰ *Tuori* s. 118.

kittäviä laittomuuksia.⁵¹ Toisaalta niiden toimivalta ja tuomiot pyrittiin kietomaan oikeuden kaapuun eli ainakin näennäisesti haluttiin noudattaa laillisuutta. Lisäksi voidaan väittää, että jälkiselvittelyissä syyllistettiin ainakin alkuun sillä tavoin mielivaltaan, ettei kyse ollut enää sellaisesta valtiollisesta oikeudellisesta toiminnasta, jossa legalismilla tai muullakaan oikeudellisella ajattelumallilla olisi ollut todellista merkitystä. Näin siitä huolimatta, että kenttöoikeuksien toiminta pyrittiinkin perustelevaan oikeudellisesti. Myöskään valtiorikosoikeuksien perustaminen 29.5.1918 ja niiden toiminta ei kaikilta osin täyttänyt legalismin vaatimuksia.⁵² Toisaalta nekin olivat erittäin poikkeuksellisessa tilanteessa perustettuja tilapäisiä erityistuomioistuimia. Mahdollisesti enemmän kuin sisällissodan niin lapualaisliikkeen jälkiselvittelyissä voidaan nähdä todellista legalismista luopumista poliittisten tarkoituksien, mutta ei niissäkään vallitsevien (epä)oikeudenmukaisuussyiden, vuoksi. Kyse olikin lapualaisliikkeen jälkiselvittelyissä ehkä enemmän oikeuden väärinkäytöstä eikä niinkään siitä, että oikeuteen olisi suhtauduttu uudella tavalla.

Tultaessa Pohjantähden ilmestymisen ajoille käsitelainoppi oli saanut kilpailijakseen ns. analyttisen oikeustieteen. Sen perussanomana oli, että oikeutta ei tullut etsiä vain käsitteistä päättelemällä, vaan niitä hajotamalla. Käsitteet eivät olleet absoluuttisia vaan suhteellisia. Esimerkiksi omistusoikeuden käsite ei analyttisen teorian mukaan voinut olla pistemäinen asiantila, vaan moniulotteinen ilmiö. Siihen kuului oikeus hallita ja käyttää esinettä, mutta sen lisäksi myös suoja muita vastaan, joita voivat olla sekä ulkopuoliset että muut omistajaksi itseään väittävät henkilöt. Analyttinen oikeustiedekin piti kuitenkin vieraana moraalilauseiden ja arvojen sekoittamista oikeuteen.

Vasta 1970-luvulle tultaessa oikeustiede alkoi yhteiskunnallistua. Oikeudellisen ajattelun annettiin vähitellen irtaantua pelkistä juridisista käsitteistä. Oikeudellinen tulkinta ja perusteleva sallittiin myös arvopitoisilla argumenteilla. Oikeutta alettiin systemoida muullakin tavoin kuin juridisin käsittein, esimerkiksi sosiaalisin painotuksin. Muun muassa sopimusoikeuden nähtiin vähitellen muuttuneen edustamaan hyvinvointivaltiollista käsitystä oikeudesta. Oikeuskulttuuritasoon ja syvärakenteeseen kuuluvien elementtien katsottiin taas olevan osa oikeutta niin kuin oli ollut asiantila ennen oikeuspositivismin valtaan nousua. Vaikka oikeustieteellisen tutkimuksen ja opetuksen painopiste oli edelleen säännösten tulkinnassa ja systemoinnissa, oikeustieteellinen tutkimus alkoi uudelleen lähentyä muita

⁵¹ *Kekkonen*. s. 43–48. Linna kuvaa tätä erityisesti Janne Kivivuoren puheessa kenttöoikeudelle, TPA II s. 391–393.

⁵² Ks. *Kekkonen* s. 117–118.

tieteitä ja sen eristäytyminen lieveni. Alettiin puhua ns. jälkianalyttisesta vaiheesta, joka ei ole vielä päättynyt.⁵³

Verrattaessa Pohjantähden ilmestymisajan ja nykypäivän juristin käsityksiä oikeudesta voidaan yleistäen lausua, että nykypäivän juristin käsitys oikeudesta on laajempi. Paremmin kuin 1950–60-luvun legalisti nykypäivän juristi ymmärtää, että arvoväritteisissä kysymyksissä – kuten kuka on oikeutettu hedelmöityshoitoon tai mikä on sosiaalinen suorituseste asuntovelan maksussa – myös oikeudenmukaisuus tulee aina mukaan juridiseen harkintaan. Tämän päivän tuomari ei voi oikeuden nimissä kääntää selkäänsä oikeudenmukaisuudelle, vaan hänen on nähtävä pintaa syvemmälle. Lakien tulkintaa ei voi ainakaan kiperissä tapauksissa puhdistaa moraalista ja oikeudenmukaisuudesta. Vaikka laintulkinnan lähtökohtana onkin lain kirjain, tuomari joutuu punnitsemaan oikeudellisen ratkaisun vastakkaisia seurauksia ja asettamaan ne oikeudenmukaiseen suhteeseen keskenään. Tämän arvostuksen hän tekee yrittäen samalla tavoittaa jotakin sellaista, mikä sillä hetkellä koetaan yhteiskunnassa yleisesti oikeudenmukaiseksi.⁵⁴

Tuomari on, tai ainakin hänen pitäisi olla, yhteiskunnassa vallitsevien oikeudenmukaisuuskäsitysten tuntija. Tosin vallitsevien oikeudenmukaisuuskäsitysten tunnistaminen voi olla vaikeaa ja aina niitä ei edes olekaan. Oikeudenmukaisuuskäsitykset voivat vaihdella yhteiskunnan eri ryhmien kesken. Trilogiassa esimerkiksi Ellen Salpakari, ylemmän luokan edustaja, saattoi pitää Jussin maiden palauttamista pappilaan myös oikeudenmukaisena eikä pelkästään laillisena toimenä.⁵⁵ Ylempi luokka käsitti oikeutensa väen tuottamiin hyödykkeisiin täysin kiistattomana eikä voinut ymmärtää sen vaatimuksia.⁵⁶ Kartanon paroni piti torpparilaitosta moraalisesti täysin oikeutettuna ja vieläpä torpparien vapautusta ryöstöön verrattavana omaisuuteen puuttumisena.⁵⁷ Teos on kuitenkin kirjoitettu Jussin, alemman luokan näkökulmasta, ja niin maiden palauttaminen pappilalle kuin koko torpparijärjestelmäkin kuvataan epäoikeudenmukaisina seikkoina.

Tuomari ei liioin saa piiloutua pykälien taakse, vaan hänen tulee avoimesti perustella, mikä hänen mielestään on oikein niiden säännösten määräämissä raameissa, joita kulloinkin pitää soveltaa. Tämän päivän tuomari ymmärtää, että oikeus on enemmän kuin oikeuden pintarakenne ja oikeuden syvempien kerrosten pitää myös vaikuttaa oikeudellisessa

⁵³ Tuori s. 147 ss.

⁵⁴ Aarnio 3/98 s. 7 ja Aarnio 1986 s. 28-33, 126-132.

⁵⁵ Ks. TPA I s. 149-150, s. 212 ja s. 271.

⁵⁶ Jakonen s. 229.

⁵⁷ Linna, Esseitä s. 111.

harkinnassa. Jollei hän näin tee, oikeus ei ole ihmisten mielestä legitiimiä eli asianmukaista ja hyväksyttävää.⁵⁸

3 KYSYMYKSEN ASETTELUSTA JA NÄKÖKULMISTA

Pohjantähti on ollut kirjallisuustieteellisen ja historian tutkimuksen kohteena. Teoksesta on kirjoitettu monia artikkeleita, esseitä, opinnäytteitä ja ainakin (osin) yksi väitöskirja, Jyrki Nummen ”Jalon kansan parhaat voimat”. Teosta on lähestytty useista eri näkökulmista. Lopullisena pidettävää arviota teoksesta ei ole esitetty eikä sellaista todennäköisesti koskaan tulla esittämäänäkään.⁵⁹

Yhtään oikeustieteellistä kirjoitusta teoksesta ei nähtävästi ole julkaistu. Tähän lienee perimmäisenä syynä oikeus kirjallisuudessa -tutkimuksen vähäisyys Suomessa eikä niinkään se, että teos olisi vähämerkityksellinen oikeudellisissa mielessä.⁶⁰ Juridisista näkökulmista tehtyjen tutkimusten puuttumisen vuoksi teos on ”vapaa” monenlaisille oikeudellisille kysymyksen asetteluille.

Pohjantähti ei ole oikeustieteellinen teos. Juridiikka ei ole teoksessa pääosassa, vaan se on siinä enemmänkin tarinan renkinä kuin isäntänä. Teoksessa ei kuvata oikeutta tapahtumien valossa vaan toisinpäin. Vaikka teos sisältää paljon juridiikkaa, siinä ei käsitellä oikeudellisia normeja lainopillisesti. Oikeudelliset säännöt ilmenevät siinä pääsääntöisesti vain rivien välissä. Teoksen juridiikkaa ei ole modernisoitu kirjoitushetken aikaan, vaan oikeudelliset ilmiöt on kuvattu tarinan tapahtumien aikaisessa valossa. Sellainen lainopillinen tutkimusote, jossa Pohjantähden avulla pyritäisiin selvittämään sen kirjoittamisaikaisen oikeuden tilaa puhumattakaan nykyoikeuden tilasta, onkin hyödytön. Teoksesta ei saa vastauksia sellaisiin kysymyksiin kuin minkälaiset teot olivat tai ovat oikeusjärjestyksen mukaan rikoksia, mitä oikeuksia maanvuokraajalla on, kuka vastaa avioliiton ulkopuolisen lapsen elatuksesta jne.

Vaikka Pohjantähti on kaunokirjallinen teos, se on ollut hyvin tarkan historiakritiikin kohteena. Tähän lienee ollut suurimpina syinä teoksen aihepiiri ja sen ilmestymisajankohta. Perinteisen historiatutkimuksen näkö-

⁵⁸ *Aarnio* 3/98 s. 6-7 ja *Aarnio* 1986 s. 188-190.

⁵⁹ *Arnkil – Sinivaara* s. 7-11 ja 27.

⁶⁰ Ainoa tietooni tullut oikeustieteellinen työ aiheesta on professori *Heikki Halilan* julkaisemat esitys ”Väinö Linnan oikeuskäsityksestä romaanitrilogiassa Täällä Pohjantähden alla” oikeusteorian seminaarissa Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tdk:ssa 1983, ks. *Makkonen* s. 190.

kulmasta siitä on löydettykin monia ”virheitä”.⁶¹ Virheet eivät kuitenkaan ole olleet olennaisia eivätkä ole vaikuttaneet teoksen uskottavuuteen.⁶² Historiatutkimuksen avulla teoksen selittämisessä ja tulkinnessa ei ole päästykään pintaa syvemmälle. Se on vain ikään kuin asetettu (tai pyritty asettamaan) oikealle paikalleen suhteessa historian tutkimukseen.

Pohjantähti on moniulotteinen ja kerrosteinen teos – historiallinen romaani – jonka pysyvämmät arvot ovat muualla kuin todellisuuden kuvaamisessa.⁶³ Siinä todellinen historia on vain raami, mihin kuva on asetettu.⁶⁴ Tämän vuoksi myöskään oikeushistoriallinen tutkimusote ei liene Pohjantähden kohdalla tarkoituksenmukainen. Esimerkiksi sellaisten seikkojen selvittäminen kuin olisiko Jussin ja pappilan välinen kontrahti todellisuudessa voinut olla sellainen kuin se oli, ja olisiko Halme todellisuudessa tuomittu kuolemaan, eivät tee teokselle oikeutta, vaikka ne sinänsä voivatkin olla mielenkiintoisia kysymyksiä. Sen sijaan sellainen tutkimus, jossa pyrittäisiin selvittämään, heijastaako teos Linnan kautta sen kirjoittamisajan oikeuskäsityksissä tapahtuvia muutoksia, voisi olla mielekäs.⁶⁵ Joka tapauksessa on selvää, että teoksen ilmestymisen aikoihin oikeus oli muuttumassa, kuten edellä on esitetty.

Lainopillisten ja oikeushistoriallisten kysymysten lisäksi Pohjantähdestä voidaan esittää useita kysymyksiä teoksen oikeudellisiin aineisiin liittyen. Voidaan esimerkiksi kysyä: miksi Linna käyttää oikeudellista aineistoa; miksi juridiikka on niin vahvasti mukana kerronnassa; millä tavoin Linna käyttää juridista aineistoa; voidaanko teosta itseään pitää juridisena aineistona; vakuuttaako teoksessa käytetty oikeudellinen aines juristilukijan. Näitä kysymyksiä ei voitane selvittää tyydyttävästi vain joko kirjallisuustieteellisin tai oikeustieteellisin keinoin.⁶⁶ Molempia lähestymistapoja tarvitaan,

⁶¹ Ks. esim. *Varpio* s. 429, s. 491-495 ja s. 648-649 .

⁶² *Varpio* s. 444. Ks. myös *Stormbom* s. 241.

⁶³ *Nummi* s. 187-188. Vakavan historiallisen romaanin merkitys ei ole sen historiallisuudessa, vaan sen näkemyksessä ja siihen liittyvissä arvoissa, *Linna*, *Esseitä* s. 111. Pohjantähti elää historiasta riippumatonta elämäänsä taideteoksena, sanoi historia mitä hyvänsä, *Vuotila* s. 112.

⁶⁴ *Varpio* s. 444. Ks. myös *Stormbom* s. 241.

⁶⁵ Vrt. *Varpio* s. 313-317 ja ”heikot signaalit”. Jonkinlaisena Linnan antamana muutosmerkkinä oikeuskäsityksissä – tai tarkemmin kansalaisten oikeuksien vahvistumisesta – voidaan pitää Aune Leppäsen vetoamista lakiin julkista valtaan vastaan eläkeasiassaan teoksen loppusivuilla, TPA III s. 527. Toisin kuin teoksen kirjoittamisaikana oikeus sosiaaliturvaan on nyttemmin jokaisen perusoikeus, joka julkisen vallan on turvattava (Suomen perustuslaki 11.6.1999/731 19 §).

⁶⁶ Tutkielmassaan Syyntakeisuus Robert Musilin teoksessa ”Mies vailla ominaisuuksia” Juhä Häyhä kysyy: Miten Musil käyttää oikeudellista aineistoa; miksi Musil käyttää juridista aineistoa; millä tavoin Musil voidaan ymmärtää juridisena aineistona, miten Mies vailla ominaisuuksia vakuuttaa juristia, *Häyhä* 1990 s. 52-53 ja 63.

tosin eri painoituksin, kysymyksestä riippuen. Esimerkiksi ensimmäistä kysymystä, miksi Linna käyttää juridista aineistoa, tai tarkemmin, miksi hän käyttää sitä niin suuressa määrin, lienee lähtökohtaisesti lähestyttävä kirjallisuustieteen näkökulmasta. Sen sijaan kysymyksiä, voidaanko teosta pitää oikeudellisena aineistona ja vakuuttaako se juristia, on lähestyttävä ensisijassa oikeustieteen, tai tarkemmin oikeusteorian, näkökulmasta.

Tämän kirjoittajalle Pohjantähden keskeinen teema siinä käytettyyn juridiseen aineistoon liittyen on lain/oikeusjärjestyksen ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite. Tämän jännitteen avulla teoksessa kuvatut yhteiskunnalliset epäkohdat saavat lisävärin ja -painoa. Jännite vahvistaa sitä epäoikeudenmukaisuuden tunnetta, jonka lukija teoksesta saa. *Kun epäoikeudenmukaisuudet ovat lainmukaisia, vääryys on jossain syvemmillä, yhteiskunnan rakenteissa.* Myös teosta selittävien oikeudellisten tutkimusten kysymyksenasettelut on mielekästä sijoittaa tähän tematiikkaan.

Koska kyse on kaunokirjallisesta teoksesta, pidän olennaisina niitä kysymyksiä, joilla vastataan siihen, minkälaisia elämyksiä teos lukijalleen antaa. Elämykset ovat merkittäviä, ei pelkästään esteettisinä kokemuksina, vaan sen vuoksi, että ne vaikuttavat lukijaan ja hänen kauttaan todellisuuteen. Vaikka teos voi vaikuttaa lukijaan sekä siitä saatujen elämysten että siinä olevien tietojen vuoksi, kaunokirjallisen teoksen vaikutukset syntynevät ensisijassa elämyksistä. Tästä lähtökohdasta lukien pidän perusteltuna esittää kysymyksen, minkälaisia elämyksiä juristilukija Pohjantähdestä saa.

Teoksen ilmestymisestä on pian kulunut 50 vuotta.⁶⁷ Tänä aikana suomalainen yhteiskunta on kehittynyt moniarvoisemmaksi ja sosiaalisemmaksi. Ne kohtalot, yhteiskunnalliset epäkohdat ja historialliset tapahtumat, joita teoksessa kuvataan, ovat yhä etäämmällä. Suuri osa lukijoista ei ollut vielä edes syntynyt siihen aikaan, kun Elina Koskela kuunteli keinussaan radiosta laulua Inarijärvestä. Tämän päivän lukija lukee teosta hyvin erilaisessa yhteiskuntatodellisuudessa ja historian tilanteessa kuin sen ilmestymisajan lukija.

Myös teoksen tarinan tapahtuma-aikainen juridiikka on entistä kaukaisempaa ja osin vierastakin tämän päivän juristille. Teoksen ilmestymisajoista myös oikeus on muuttunut moniarvoisemmaksi ja sosiaalisemmaksi. Nykyinen juristi lukee teosta toisenlaisessa oikeudellisessa ympäristössä ja toisenlaisen koulutuksen saaneena kuin 1950- ja 1960-luvun taitteen juristi.

Tästä näkökulmasta katsoen em. kysymys voidaan täsmentää kuuluvaksi: minkälaisia elämyksiä tämän päivän juristilukija teoksesta saa verrattuna

⁶⁷ Aikakausi, jota teos käsittelee, on vajaat 70 vuotta pitkä, 1884–1950-luvun alku, eli ei paljon pidempi.

sen ilmestymisajan juristiin. Vastaamalla tähän kysymykseen vastataan osin samalla siihen, mitä teos voi antaa tämän päivän juristilukijalle.⁶⁸

4 POHJANTÄHDESSÄ KUVATTUJEN OIKEUDELLISTEN KOHTEIDEN VALINTA

Eri juristilukijoilla voivat erilaiset oikeudelliset tapahtumat nousta Pohjantähdessä tärkeimmiksi. Tämä voi johtua esimerkiksi lukijoiden erilaisista taustoista, erityisosaamisalueista tai työtehtävistä.

Pienetkin yksityiskohdat voivat antaa vahvoja elämyksiä. Asetetun kysymyksen kannalta saattaisi olla perusteltua tutkia kaikki teoksen oikeudellisesti merkitykselliset seikat, tarkastella niitä em. jännitteen näkökulmasta ja pohtia, minkälaisia elämyksiä ne voivat tämän päivän juristilukijalle antaa. Toinen mahdollisuus olisi valita teoksesta vain oikeudellisesti edustavimmat yksityiskohdat ja käyttää niitä. Kolmas mahdollinen tapa yrittää vastata asetettuun kysymykseen on etsiä teoksesta laajempia asiaryhmiä ja kuvauksia, joilla on syvempiä liittymäkohtia oikeuteen.

Teoksesta voidaan nostaa esiin ainakin kolme laajempaa asiakokonaisuutta, jotka ovat teoksen rakenteen kannalta keskeisiä ja joiden tarkastelu oikeudellisesta näkökulmasta voi olla hedelmällistä.⁶⁹ Nämä ovat Jussin ja seurakunnan välinen kontrahti; vallankumoukselliset liikehännät, sekä sisällissota että lapuanliike; Lauri Salpakarin asema ja toiminta kirkkoherana. Näistä tässä käsitellään tarkemmin ensimmäistä aihepiiriä jäljempänä ilmenevistä syistä. Kahdesta muustakin voidaan tässä kuitenkin todeta seuraavasti.

Sisällissodan jälkiselvittelyn ja lapuanliikkeen totuudenmukaiset kuvaukset Pohjantähdessä antavat juristilukijalle aiheen pohtia, mikä on oikeusjärjestyksen merkitys kumouksellisissa olosuhteissa. Mitä oikeudelle tapahtuu, jos oikeuden syvärakenteista ei pidetä kiinni? Sisällissodan jälkiselvittelyt menevät osin jopa sen rajan yli, missä voidaan mielekkäästi puhua oikeusjärjestyksestä.⁷⁰ Jälkiselvittelyt onkin selkeä varoitus siitä, miten oikeudelliset rakenteet, jotka loppujen lopuksi ovat ihmisten varassa,

⁶⁸ Vrt. Varpio, joka esittää kysymyksen: saavatko lukijat enää Linnan teoksista vastauksia tärkeisiin kysymyksiinsä, vai onko niiden merkitys jo ohentunut? *Varpio* s. 161 ja s. 651.

⁶⁹ Muitakin varmasti on esim. Janne Kivivuoreen liittyen.

⁷⁰ Linna ilmaisee tämän Akselin sanoissa, kun Alma toteaa, että poikien kuolemantuomiot eivät olleet lainmukaisia. ”Mitä tekemistä siinä lailla oli...Lain mukaan ei olis voitu tuomita kuolemaan edes minua saatikka niitä” TPA III s. 130.

voivat poikkeusoloissa sortua.⁷¹ Samalla tavoin kuin tavallisesta miehestä voi poikkeusoloissa tulla ammattitappaja, mikä Tuntemattomassa hyvin kuvataan, hänestä (lautamiehestä) voi tulla kostonjanoinen lainkäyttäjä, joka sivuuttaa oikeusjärjestyksen ja pyrkii vain kietomaan laittomat tekonsa oikeuden kaapuun.

Kuvaukset lapuanliikkeestä taas osoittavat, miten oikeus voi ajautua haaksirikkoon oikeusjärjestelmän sisällä. Oikeus voi väistyä poliittisten tarkoituksien edessä ja normaalisti valtiovallalle lojaali virkamieskuntakin voi sortua oikeuden vääristelyyn ja väärinkäyttöön.⁷² Lapuanliike pyrki peittämään laittomuudet vetoamalla lain henkeen tai yksinkertaisesti oikeuttamalla ne oikeiksi koetuilla yhteiskunnallisilla päämäärillä.⁷³ Tässä mielessä lapuanliike oli oikeusjärjestyksen kannalta vieläkin vaarallisempi yhteiskunnallinen ilmiö kuin sisällissota, koska jälkimmäinen ilmeni lähinnä vain oikeusjärjestyksen ulkopuolisena kumouksellisena toimintana.

Kontrahdin ja kumouksellisen toiminnan lisäksi kolmas mahdollinen laajempi ympäristö, mihin teos juristin ajatukset voi viedä, on tuomarin rooli ja asema. Kuvaukset kirkkoherra Lauri Salpakarista näyttäytyvät juristille helposti ja ilman suurempaa mielikuvitusta kuvauksina lainkäyttäjistä. Lauri Salpakari on asemassa, missä hänen on oltava oikeudenmukaisuuden puolustaja yhteisössä. Hänen eettiset pohdintansa ovat samankaltaiset kuin tuomarilla.⁷⁴ Pinnallisesti hyväntahtoinen Salpakari tiedostaa ja tuo ajatuksissaan esiin kristilliset moraalikäsitteet, mutta ei toimi niiden mukaisesti.⁷⁵ Hän pyrkii perustelemaan periaatteitaan vastaan sotivat päätöksensä tai ajatuksensa milloin muiden selän taakse menemällä (Koskelan maiden palauttaminen), milloin poikkeusoloilla (Bobrikoffin murha) ja mahdollisuuksien mukaan lailla sen epäoikeudenmukaisuudesta huolimatta (Lauriloiden häätö).⁷⁶

Varsinkin Lauri Salpakarin suussa hurskaat sanat ”lakimme ja asemamme voimme menettää, mutta sielumme menetämme vain silloin, jos siitä itse

⁷¹ *Kekkonen* s. 117-118.

⁷² Ks. nimismiehen toiminta muilutustutkinnassa ja Janne Kivivuoren puhe oikeudenkäynnissä, TPA III s. 287, 292 ja 296.

⁷³ Ks. Rautajärven ja Otto Kivivuoren keskustelut lain kirjaimesta, lain hengestä ja lailisuudesta, TPA III s. 245. Ks. myös Ilmari Salpakarin ajatukset ja Ellenin mielipiteen ankaroituminen, TPA III s. 317 ja 351.

⁷⁴ Tuomareilla ja papeilla voidaan historiassa havaita olevan paljon yhteistä. Esim. Olaus Petri, joka toimi Kustaa Vaasan kanslerina, oli pappi. Hänen tuomarinohjeensa perustuvat todennäköisesti osin raamatun oppeihin.

⁷⁵ Vrt. tuomarin harkinta ja oikeuden syvärakenne.

⁷⁶ Kirkkoherra ei itse oivalla käyttävänsä juristeriaa kaikkiin niihin ongelmiin, joissa hänen odottaisi nojautuvan kultaisiin periaatteisiinsa – oli pa sitten kyse Jussin raivaamista pelloista tai Koskelan poikien kuolemantuomioista, *Nummi* s. 198. Ks. myös *Varpio* s. 459-460.

luovumme” tuntuvat suorastaan koomisilta. Salpakari lausuu myös: ”Oikeus tapahtuu aina lopulta. Jumala ei salli vääryyden jäädä pysyväksi.” Hän ei tajua syövänsä sanaansa Koskelan maiden riistämässä samalla tavoin kuin katsoo keisarin tekevän helmikuun manifestilla.⁷⁷ Lauri Salpakari tuo juristilukijalle eittämättä mieleen huonon ja heikon oikeudenjakajan, jolle oikeus ei viime kädessä edusta korkeinta arvoa sen joutuessa ristiriitaan toisten arvojen kanssa. Oikeus syrjäytyy tarvittaessa muiden päämäärien tieltä ja sitä käytetään vain apuna omien subjektiivisten (pintatason) tavoitteiden puolustelemiseksi.⁷⁸

5 YKSITYISOIKEUDELLINEN VAI JULKISOIKEUDELLINEN LÄHESTYMISTAPA

Teokseen rakennettu oikeudellinen jännite (laki/oikeusjärjestys ei takaa oikeudenmukaisuutta) ilmenee sekä yksityisoikeudellisella että julkisoikeudellisella tasolla. Ensin mainitun osalta voidaan esittää esimerkkinä Jussin kontrahdin lisäksi Lauriloiden häätö ja Leppäsen Aunen lapsen isyys. Niissä jännite syntyy yksityisten tai yksityisoikeudellisessa asemassa olevien oikeussubjektien välisessä suhteessa. Julkisoikeudellisesti virittyneistä tilanteista, joissa käytetään julkista valtaa, voidaan esittää esimerkkinä Helmikuun manifesti, torppien maiden lunastus ja Janne Kivivuoren muilutusoikeudenkäynti. Linnan teoksessa käsiteltävät julkisoikeudelliset ilmiöt ovat lähtökohtaisesti laajempikantoisia ja yhteiskunnallisesti merkityksellisempiä kuin yksityisoikeudelliset. Kertoja esittää ne kuitenkin samanarvoisina.

Linnan lähestymistapa teoksessa on yksityisestä yleiseen. Suuret maailmantapahtumat perustuvat pieniin tapahtumiin ruohonjuuritasolla.⁷⁹ Historian liikkeen käynnistäjiä eivät ole poliittisen vallan tekemät ratkaisut, vaan arkielämän epäkohdat, jotka patoutuessaan muodostavat yhteiskunnallisia liikehdintänä purkautuvia jännitteitä. Pienet konkreettiset tapahtumat

⁷⁷ TPA I s. 169-171 ja s. 216-217. Kirjoittaja käyttää Salpakarin hahmoa lähes pilkallisesti hyväkseen monissa yhteyksissä, joista Leppäsen Valtun hautajaiskuvaus lienee riipaisevin.

⁷⁸ Lauri Salpakarissa Linna halusi kritisoida kirkkoa sen taipumisesta maallisiin paineisiin, *Varpio* s. 433. Pohjantähdessä Salinin mukaan Salpakari on henkilö, ”joka edustaa, tai jonka pitäisi edustaa, oikeutta ja totuutta ihmisten kesken” TPA I s. 323.

⁷⁹ *Varpio* s. 435. Ks. myös ed. alaviitteet 22 ja 23. Linna itse lausuu yksityiskohdista ja kirjallisista vaikutteistaan hauskaasti. Hänen mukaansa yksityiskohdilla oli tarkoitus perustella historiallisen tapahtuman arkista pohjaa ja sen syy-yhteyskudoksen moninaista luonnetta. ”Tähän näkemykseen vaikutti paljon Tolstoi ja hänen loputon jankutuksensa miljardeista syistä”, *Linna* 1969 s. 73.

esitetään analogisina suurten kanssa ja rinnakkain, esimerkiksi Koskelan maiden anastus ja tsaarin sortotoimet sekä Koskelan torpan vapautuminen ja Suomen itsenäistyminen. Oikeudenmukaisuuden tasokin näyttäytyy ensin yksilökokemusten kautta. Yksilöllisistä vääryyden kokemuksista muodostuu kollektiivinen epäoikeudenmukaisuus. Yksittäisten ihmisten tunteista yhdessä syntyy kollektiivinen tunne. Koskelan torpparikontrahdin osittainen purkaminen on yhtä oikea tai oikeudeton ja tunteita nostattava toimi pienissä ympyröissä kuin keisarin julistus, jolla hän kaventaa suomalaisten oikeuksia.⁸⁰

Koska Pohjantähdessä lähestymistapa on yksityisestä yleiseen, myös juridisessa tarkastelussa yksityisoikeudellinen lähestymistapa voi olla yhtä hedelmällinen kuin julkisoikeudellinenkin. Vaikka yksityisoikeudelliset tilanteet eivät yksittäisinä olisikaan merkityksellisiä, ne voivat ilmentää ja selittää lukijalle laajempia yhteiskunnallisia seikkoja. Tässä mielessä Jussin kontrahdin tarkempi tarkastelu ei ole vain yksittäisen sopimuksen arviointia, vaan sillä on laajempia yhteyksiä koko teokseen, sen sisältöön, rakenteeseen ja sanomaan.

Yksityisoikeus on oikeuden (oikeusteorian) kehityksessä ollut yleensä edelläkävijä.⁸¹ Oikeus on uudistunut ensin yksityisoikeuden puolella tapahtuvan kehityksen myötä (analyyttinen oikeusteoria, kuluttajansuoja jne.) ja julkisoikeudessa on omaksuttu yksityisoikeuden puolella kehitetyt periaatteet ja säännöt vasta myöhemmin. Melko tuoreina esimerkkeinä tästä voidaan esittää sopimusoikeudessa kehittyneet lojaliteettiperiaate ja periaate luottamuksen suojasta. Ensimmäitun mukaan sopimuskumppaneiden on otettava huomioon toistensa edut sopimusta täytettäessä niin kuin sopimuksessa olisi kyse yhteisestä yrityksestä. Jälkimmäisen mukaan sopimuskumppani saa luottaa vastapuolen käyttäytymisestä syntyviin perusteltuihin odotuksiin. Vastaavat ajatukset ovat siirtyneet julkisoikeuden puolelle. Julkisen vallan on pyrittävä toimimaan siten, etteivät yksityisten oikeussubjektien edut kavennu enempää kuin on välttämätöntä. Julkinen ja yksityinen etu eivät ole vastakkaiset, vaan päinvastoin, ne tarvitsevat ja tukevat toisiaan. Kansalainen, joka on esimerkiksi verovelvollisen asemassa, saa luottaa siihen, ettei hänen verotuksensa yhtäkkisesti veroviranomaisen päätöksin muutu.

Oikeustieteellisestä näkökulmasta teoksen yksityisoikeudellinen lähestymistapa on perusteltu. Kun tarkastellaan, minkälaisia elämyksiä tämän päivän juristilukija saa verrattuna sen ilmestymisajan juristiin, voidaan

⁸⁰ *Varpio* s. 469 ja *Nummi* s. 201.

⁸¹ Ks. *Tuori* s. 125-127.

olettaa, että juuri yksityisoikeudellinen katsantokanta antaa yksityisoikeuden nopeamman kehittymisen vuoksi hyviä tuloksia.

6 OIKEUDELLINEN JÄNNITE JA JUSSIN KONTRAHTI

6.1 Torpparikysymys ja Jussin kontrahti

Torpparilaitoksen suurin epäkohta oli torppareiden sopimusoikeudellisen aseman heikkous.⁸² Jännitystila, joka syntyi maanomistajien ja vuokramiesten välille johtui siitä epämääräisyydestä, joka liittyi vuokra-aikaan sekä vuokramiehen oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Maanomistaja saattoi lyhyehköllä irtisanomisajalla ottaa vuokramiehen koko elämäntyön tulokset itselleen. Tämä johti siihen, että torpparit eivät uskaltaneet panostaa vuokraamaansa maahan parhaalla tavalla ja pahimmillaan hoitivat sitä huonosti ja epätuottavasti.⁸³ Muun muassa tämän vuoksi torpparikysymys oli myös yhteiskunnan intressissä ja epäkohtia pyrittiin poistamaan sopimusvapautteen kajoavilla laeilla. Torpparikysymyksen lainsäädännölliseksi ytimeksi muodostuikin, missä tapauksessa ja kuinka pitkälle lainsäätäjällä oli oikeus ja velvollisuus puuttua kansalaisten keskinäisiin sopimussuhteisiin.⁸⁴ Viime vaiheessa torpparikysymys kuitenkin ratkaistiin jopa omistusoikeuteen puuttumalla antamalla torppareille oikeus lunastaa torpan alueet maanomistajan tahdosta riippumatta.⁸⁵

Linna kuvaa torpparien elämää ja heidän oikeudellisen aseman kehitystä erityisesti Koskelan perheen ja Jussin kontrahdin näkökulmasta. Jussi ei kuitenkaan välttämättä edusta koko kuvaa torppareista. Hän oli pappilan torppari, raivannut torpan itse ja kontrahti oli kirjallinen. Torppia olivat perustaneet kartanot, seurakunnat ja talolliset. Niissä oli saattanut olla vuokralaisia sukupolvien ajan. Kontrahdit olivat monesti vain suullisia ja niiden ehdot kirjavia. Muiden teoksessa ilmenevien torppareiden kuten

⁸² Ks. torpparijärjestelmän tavallisimmista epäkohdista, *Rasila* 1961 s. 58-68.

⁸³ Tämän kertoja ilmaisee Halmeen sanoissa paronille: ”Torpparien huono maanviljelys johtuu siitä, että maa ei ole heidän. Joutuvat elämään jatkuvan häättöuhan alaisena. Jos he kunnostavat torppansa, eivät lähtiessään saa mitään korvausta”, TPA I s. 256.

⁸⁴ *Rasila* 1970 s. 17-18 ja s. 44-46.

⁸⁵ Ei edes Suomen Kansanvaltuuskunnan antamassa laissa säädetty omistusoikeutta torppareille, vaan ainoastaan vapaa ja korvaukseton torpan alueiden käyttöoikeus. Ks. Laki torpparien, lampuotien ja mäkitupalaiusten julistamisesta maanomistajista riippumattomiksi 31.1.1918 1 §.

Laurilan ja Kivivuoren sekä myös maanomistajien kuvauksella Linna täydentääkin kuvaa koko torpparilaitoksesta ja sen epäkohdista.

6.2 Sopimuksen synty ja oikeudellinen epävarmuus

Yrjö Varpion mukaan Pohjantähden raamatullinen luomiskertomusta mukaileva alku ”Alussa olivat suo, kuokka – ja Jussi” luo jännitteen puhutun ja todella olemassa olevan välille. Alussa ei ollutkaan ”Sana” vaan työtä ja konkreettista ponnistusta.⁸⁶ Tällainen vertauskuvallinen kerrotun ja todellisen tapahtumakulun erosta syntyvä jännite seuraa teosta sen ensimmäiseltä sivulta loppuun asti. Toisenlainen teoksen ensisivuilta alkava jännite, jonka juristilukija oivaltaa helpommin, syntyy siitä sopimusoikeudellisesta epävarmuudesta, minkä kertoja tuo esiin.⁸⁷

Maa ei ole Jussin vaan pappilan. Jussilla on suon raivaamiseen ja torpan perustamiseen alkuun vain rovastin lupa. Alkusivuilla Jussin kysymykseen tai toivomukseen kirjallisen vuokrasopimuksen laatimisesta rovasti toteaa haluttomasti: ”Myöhemmin...myöhemmin... En minä sinua kiristä... He, he...” (TPA I s. 9-10). Jussille sopimuksen syntyminen on ensiarvoisen tärkeää. Sopimuksen avulla hän kokee saavansa keksimäänsä torpan paikkaan valtauksen. Illan tunteina Jussi kertoo suunnitelmistaan Almalle. Suon kuivaaminen koskea alentamalla tulisi jokseenkin vaivattomaksi ja mäki olisi sopiva paikka rakennuksille. ”Mutta sopimus on tehtävä ennen kuin se huomaa sen.” (TPA I s. 11). Työn aloittamista seuranneena keväänä varsinainen sopimus on vielä tekemättä. Jussin huolekkaisiin kysymyksiin rovasti vain vastailee, että kun hän vain ehtii ensin käydä katsomassa Jussin aikaansaannoksia (TPA I s. 19).

⁸⁶ *Varpio* s. 449. Johanneksen evankeliumi alkaa: ”Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona. Kaikki syntyi Sanan voimalla.” Sanan voimalla Linna haluaa luoda ja kertoa sanomansa. Ks. myös *Nummi* s. 175-178. Alku vie ajatukset myös Mooseksen ensimmäiseen kirjaan, jolla Raamattukin alkaa: Alussa loi Jumala taivaan ja maan. Ja maa oli autio ja tyhjä (suo), ja pimeys oli syvyyden päällä (mahdollisuus mitä muut eivät olleet huomanneet), ja Jumalan henki liikkui vetten päällä (Jussin raivausinto).

Teoksen alkuperäisen käsinkirjoitetun version ensimmäisessä virkkeessä käytetään olla-verbistä yksikköä: Alussa *oli* suo, kuokka – ja Jussi. Ks. *Varpio* s. 419, joka pitää teoksen ensimmäistä virkettä kirjan kannalta ratkaisevana. Yksikkö viittaa kokonaisuuteen ja vaikuttaa myös ensimmäisen virkkeen sisältöön ja ajatukseen. Linna käytti yksikköä myös myöhemmin elokuvakäsikirjoituksessa. Jostain syystä kirjan painetussa versiossa olla-verbi on monikossa.

⁸⁷ Ks. myös romaanin päämäärähakuisesta historiallisesta jännitteestä, joka alkaa Jussin ensimmäisistä lapion pistoista ja päättyy Akselin kuolemaan ja lopun kuvauksiin, *Sinivaara* s. 152-154.

Vuokrasopimus on oikeudellinen instrumentti ja siihen liittyvät epäselvyydet ovat oikeudellista laatua. Tarina sidotaan heti oikeudellisiin asetelmiin. Lukijalle viestitty, että oikeudelliset kysymykset tulevat väistämättä näyttelemään teoksessa merkittävää roolia. Jussi luottaa siihen, että sopimus luo turvaa. Hän luottaa siis lakiin ja oikeuteen. Tällainen lakiin turvaaminen on leimaa antava koko teokselle. Vaikka vähempiosaisilla ei olisi muuta, heillä on aina laki, mihin ”vetää”.

Tässä joitakin poimintoja: Susikustaa vetoaa (omatekoiseen) keisarinlakiin, ettei hänen tarvitse mennä rippikouluun (TPA I s. 120). Antto haluaa vetää häätöasiansa oikeuteen (TPA I s. 260 ss.). Halme vetoaa muun muassa sananvapauteen ja lakkolaisten kokoontumisvapauteen (TPA I s. 202 ja s. 279). Akseli uhoaa laittavansa ”meidän asian kanssa lakiin” (TPA I s. 268). Lehtimies vetoaa painolakiin (TPA I s. 290). Pieni Valtukin vetoaa lakiin, kun opettajatar vetää häntä tukasta (TPA III s. 188-189). Aune vetoaa lakiin monessa kohdin: isyysasiassa (TPA II s. 41), Valtun koulunkäynnissä (TPA III s. 190), eläkeasiassa (TPA III s. 527). Kankaanpään Eliaksen mukaan hänellä on perustuslaillinen oikeus kerätä kutulle ruohoa ja kulkea maantiellä (TPA III s. 264). Kansakoulutalkoissa talkoomiehet pohtivat, että jonkinlainen laki pitäisi saada. ”Minkälaista elämä sitten ollenkan oliskan jos jotain turvaa tulis?” (TPA I s. 133).

Näin siitä huolimatta, että laki ei näyttäisikään todellisuudessa antavan turvaa muille kuin vahvemmille.⁸⁸ Lain antaman turvan ontoutteen vihjataan jo tässä yhteydessä ennen varsinaisen sopimuksen tekemistä, kun rovasti vakuuttaa, ettei tule kiristämään Jussia. Tällainen vakuutus luo lukijalle tunteen, että rovastin ajatus voisi hyvin jatkua: ”...Mutta kyllähän minä aina niin voisin halutessani tehdä, koska voin laatia sopimuksen haluamallani tavalla tai myöhemmin muuttaa sitä. Olen vain niin hyväntahtoinen, etten sitä ehkä tee.” Kertoja johdattaa tässä lukijaa teoksen oikeudellisiin jännitteisiin. Vaikka laki on periaatteessa olemassa järjestyksen ylläpitäjänä, aina on olemassa epäoikeudenmukaisuuden mahdollisuus. Laki esitetään myös suhteellisena ja se joustaa valtaapitävien hyväksi.⁸⁹

Linna pyrkii kertomaan elämän sattumanvaraisuudesta. Ihminen yrittää ohjata ja hallita elämäänsä, mutta se ei onnistu. Muut seikat kuin ihmisen tahto vievät elämää omaan suuntaansa kaikista pyrkimyksistä huolimatta.

⁸⁸ Maanomistajille laki esitetään todellisena turvan antajana, mistä hyvänä esimerkkinä on Lauriloiden häätö, TPA I s. 267 ss.

⁸⁹ Lain ehdottomuus on suhteellista myös toiseen suuntaan eikä lain koura aina yllä ehdottomana vähempiosaisiinkin kuten Susikustaan omavaltaisuuden ja Valtun koulunkäynnin kohdalla (TPA III s. 159 ja s. 196).

Lakikaan ei voita kohtaloa eikä ole pitävä apuväline elämän hallinnassa, vaikka ihminen sen varaan laskeekin.⁹⁰

Kertoja tekee lukijalle selväksi, että vuokrasopimus tulee olemaan teoksessa keskeisessä asemassa. Sopimus on se, minkä päälle Jussin on unelmansa rakennettava. Unelma on kuitenkin hetteisellä pohjalla. Sopimusta tai sen sisältöä koskeva epäselvyys ja samalla koko Koskelan torppaa koskeva epävarmuus jatkuu alun tapahtumista pitkälle teoksen kolmanteen osaan. Epävarmuus luo jännitettä.⁹¹ Vaikkei epäoikeudenmukaisuutta heti kuvata varsinaisesti tapahtuvaksi, se on potentiaalisena olemassa jo alusta alkaen.

Jussin ja seurakunnan välinen kontrahti tehdään kirjallisesti. Suullinenkin sopimus olisi pätevä mutta Jussin kannalta turvattomampi.⁹² Toisaalta kirjallinen kontrahti tehdään vain rovastin elinajaksi (TPA I s. 20). Sen pysyvyys jää näin ollen epävarmaksi, erityisesti kun rovasti on jo osoittanut vanhuuden merkkejä. Rovastin lievä sydänkohtaus saa Jussin kokemaan levotonta tunnetta, maa ei ole hänen. Rovastin sanat, lupaukset ja paperikin ovat päteviä vain hänen kohdallaan. Tämä salainen mato alkaa kalvaa Jussin mieltä ja ”epävarmuus muuttui pysyväksi elämänasenteeksi, hiljaiseksi, kaiken taustalla vaikuttavaksi painoksi” (TPA I s. 56 ja s. 110). Oikeudellinen epävarmuuden tila vallitsee ja hallitsee Jussin ajatuksia. Jussi alkaa haaveilla, että saisi kerran ostaa raivaamansa maan ja epävarmuus poistuisi (TPA I s. 56). – Näinhän tapahtuikin, mutta vasta paljon myöhemmin.

Rovastin kuolema konkretisoi Jussin huolen: ”Niin... Kuinka ny sitten vaan mahtaa käydä?” Alma yrittää realistina rauhoitella Jussia: ”Kai se vanhallansa menee, miksikä se siitä muuttuisi.” Mutta Jussi on varpaillaan: ”Miksikä... ihan miksikä hyvänsä. Tää kontrahti on Valleenin elinaikanen taikka hänen hallintansa aikaan.” Rovasti ei halunnut tehdä 50-vuotista sopimusta, vaikka se olisi lain mukaan ollut mahdollista. Haluttomuus johtuu siitä, että hänen virkatalon hoitoaan on arvosteltu eikä hän halua sitoa seuraajaansa pitkään kontrahtiin, kun kirkkoneuvostokin oli sellaista vastustanut. Kun Jussi hädissään jatkaa ahdistelua, rovasti on myöntäväinen,

⁹⁰ Linnan mukaan romaanin teema on oikeusjuttu: ihminen vastaan kohtalo, *Varpio* s. 480. Kohtalo suorastaan leikittelee lailla vuoden 1909 maanvuokra-asetuksen kohdalla, kun sen taannehtiva vaikutus pelastaa nipin napin Kivivuoret hädäoltä mutta ei Lauriloita, TPA I s. 438-441.

⁹¹ Jussin omistus- ja vuokraoikeuden jättäminen auki on yksi kirjan peruselementeistä, *Jakonen* s. 230.

⁹² Vaikka suulliset maanvuokrasopimukset ovat edelleenkin päteviä, kirjallinen sopimus helpottaa todistelua sopimuksen olemassa olostä ja sisällöstä. Kun Jussi antaa Akselille torpan oikeuden muonaoikeutta vastaan, ehdottaa Jussi, että sopimus tehtäisiin varmuuden vuoksi kirjallisena. Hän kuitenkin tyytyy luottamaan närkästyneen Akselin sanaan ja sopimus jää suulliseksi, TPA I s. 445.

mutta lykkää sopimuksen tekoa joka kerta ja ehtii kuolla (TPA I s. 79-80). Rovastin laiskuus ja saamattomuus ovat syinä Jussin epävarman aseman jatkumiseen. – Mitään asiallista syytä epävarmuuden tilalle ei ole, mikä saa lukijan tuntemaan mielipahaa ja enteilemään epäoikeudenmukaisuuksia tapahtuvaksi.

Vanhan rovastin kuoltua Jussi on vailla kontrahtia ja ilman oikeuksien sa vakuutta rovastin seuraajan suhteen. Rovastin tuomaripoika kuitenkin kirjoittaa hyvän suosituksen tulevalle kirkkoherralle. Siinä vanha ruusutina esittää miehensä viimeisenä toivomuksena seuraajalleen, että tämä vahvistaisi vuokrasopimuksen jatkumisen. Paperi ja tuomarin vakuuttelut, ettei häätöä tule, rauhoittavat väliaikaisesti Jussia, mutta ne eivät muuta muodollista tilannetta. Jussi toteaaakin Alman innostukseen: ”Mikä ne takaa... maailman ihmiset” (TPA I s. 82-83).

Kontrahdista aiheutuva epävarmuuden tunne ulotetaan myös lapsiin, kun Jussi ilmaisee huolensa Akselille: ”Saa nähdä mitä nyt tulee.” Illalla Akseli valvoo kauan ja ”epämääräiseen, kiusalliseen levottomuuden tunteeseen nukkui poikakin, puhumattakaan vanhemmista, jotka valvoivat vielä kauemmin” (TPA I s. 78-80). Pojat kysyvät Almalta, tuleeko rovasti heille asumaan ja joutuvatko he muuttamaan pois. Almalla ei ole muuta turvaa lapsilleen antaa kuin usko: ”Kyllä Jumala antaa meitin sen pitää”, mikä lapsille ehkä turvallisuuden tunteeseen riittääkin (TPA I s. 91). Lukija kuitenkin ymmärtää, että todellista, oikeudellista, turvaa ei ole.

Myöskään uusi kirkkoherra Lauri Salpakari ei tunnu millään haluavan saattaa sopimusasiaa järjestykseen, vaan Jussia piinataan edelleen: ”Me kyllä sovimme siitä myöhemmin. Siihen saakka olkoon kaikki entisellä” (TPA I s. 94). ”Olkoon nyt ennallaan ... toistaiseksi. Me palaamme siihen asiaan myöhemmin” (TPA I s. 95-96). Nuhteettomana henkilönä sekä tunnollisena viljelijänä Jussi täyttää lain asettamat ehdot sopimuksen jatkamiselle ja asia on kokonaan kirkkoherran käsissä (TPA I s. 95). ”Pitkän aikaa Jussi odotti, että luvattu sopimus otettaisiin puheeksi, mutta mitään ei tapahtunut.” Kun epävarmuus sopimuksesta alkaa käydä sietämättömäksi, Jussi rohkaisee mielensä ja kysyy asiasta (TPA I s. 98). Salpakarin on pakko ryhtyä toimeen ja hän konsultoi sopimusasiassa Töyryä. Töyry ei suosita pitkäaikaista sopimusta Jussin hyvästä maineesta huolimatta. Salpakari päätyy väliaikaiseen sopimukseen, missä asiassa, niin kuin uuden sopimuksen teon viivyttelyssä, Ellen Salpakari väijyy jo taustalla (TPA I s. 98-100). Väliaikaisuus luonnollisesti lisää Jussin pelkoa, vaikka kirkkoherra vakuuttaakin sopimuksen jatkuvan hänen hallinta-aikansa (TPA I s. 105). Uusi sopimus ei vähennä epävarmuutta, vaan päinvastoin väljätehtoisempänä lisää sitä (TPA I s. 123). – Tässä vaiheessa epäoikeudenmukaisuuden tapahtuminen on lukijalle enää ajan kysymys.

6.3 Sopimuksen sisältö

Jussin kontrahdin sisältö paljastetaan pala palalta teoksen monista eri kohdista. Kokonaisuudessaan tai ainakaan yhtenäisenä sitä ei kerrota. Sekin että kyse on nimenomaan torpparisopimuksesta käy ilmi vasta vähitellen ja välillisesti. Välillä puhutaan vuokrasopimuksesta. Sopimuksen otsikointia ei ilmaista. Myös taustalla tapahtuvien lainmuutosten vaikutukset kontrahtiin kerrotaan vain osin.⁹³

Torpparilainsäädäntöä ja sen kehitystä selostetaan sekä henkilöiden repliikeissä että kerronnassa.⁹⁴ Päättellen pienistä epätarkkuuksista Linna ei ilmeisesti käyttänyt lähteinään alkuperäisiä säädöstekstejä. Torppareita koskevissa laajoissa säädöksissä (yhteensä yli 200 §:ää) on myös paljon yksityiskohtia, joita Linna ei ole hyödyntänyt torppareiden aseman kuvaamisessa.⁹⁵

Torpan alue käy välillisesti ilmi siitä, miten vanha rovasti antaa katsastuskäynnillään Jussille luvan raivata: ”Suota saat ottaa ylös reunoihin asti. Mutta puron varsia et saa raivata leveämmälti kuin jo olet kaatanut. Siitä alkaa vankka metsä” (TPA I s. 20). Peltoalaksi tulee noin 12 hehtaaria.⁹⁶ Raivauskelpoista ylösottamatta jäävää maata on lisäksi noin 4 hehtaaria.⁹⁷ Jussilla on myös oikeus kotitarvepuun ottamiseen torpan ympäristöstä.⁹⁸

Myös alkuperäinen taksvärkin määrä selostetaan katsastuskäynnin yhteydessä: ”toisesta vuodesta alkaen päivä viikossa jalan, seuraavana vuonna päivä hevosen kanssa, seuraavana vuonna päivä hevosen kanssa ja päivä jalan, ja sitä seuraavana vuonna kaksi päivää hevosen kanssa ja päivä jalan, mistä se ei sitten nousisi”(TPA I s. 20). Uudessa sopimuksessa vuokra pysytetään ennallaan siten, että sitä voidaan muuttaa joka kahden vuoden kuluttua, mutta vain molemminpuolisella sopimuksella ja suostumuksella. Vuokrassa on otettava huomioon, että torpan haltija on itse

⁹³ Ks. arviota Jussin kontrahdin kuvauksen totuudenmukaisuudesta, *Vuotila* s. 112-115.

⁹⁴ Ks. esim. TPA I s. 368, 431, 438-439 ja TPA II s. 12

⁹⁵ Ks. Linnan käyttämästä lähdeaineistosta, *Varpio* s. 421-429.

⁹⁶ Tämä käy ilmi siitä, että pappilalle palautettu peltoalue on noin 4 ha. Jussin mukaan se on ”rohkee kolmannes torpan maista”, TPA I s. 216.

⁹⁷ TPA II s. 137.

⁹⁸ Tämä käy ilmi viimeistään lunastusmenettelyn yhteydessä, kun torppaan katsotaan kuuluvaksi myös lunastettavaa metsäaluetta, TPA III s. 34. Metsäalueen sai lunastaa vain, jos torpalla oli ollut oikeus puuston hyödyntämiseen. Ks. vuoden 1918 torpparivapautuslaki 5 §.

torpan perustanut, ja se oikeuttaa hänet yleistä tasoa alempaan vuokraan (TPA I s. 107). Taksvärkkipäivän pituutta ei kerrota.⁹⁹

Jussin alkuperäinen kontrahti tehdään vuonna 1885. Ajankohta on ennen vuotta 1892, jolloin torpparit saivat ensimmäisen oman asetuksensa.¹⁰⁰ Sitä ennen torpan vuokraamista koskivat vain muutamat yleiset säännökset vuoden 1734 maakaaressa.¹⁰¹ Jussin kontrahti voidaan sopia siis lähes minkälaiseksi tahansa. Toisaalta uudenkaan sopimuksen teon aikana voimassa olleessa em. asetuksessa ei juuri rajoitettu torpparisopimusten sisältöä.¹⁰² Sen mukaan sopimus oli tehtävä kirjallisesti ja vuokran määrä oli mainittava (1 §). Jos sopimus oli kuitenkin suullinen, se oli mahdollista irtisanoa milloin tahansa irtisanomisajalla (2 §). Sopimuksen enimmäisaika oli 50 vuotta (3 §). Vähimmäisaikaa ei ollut.

Kun uusi sopimus tehdään vain väliaikaiseksi, sen pysyvyys jää heikoksi Salpakarin ontoista vakuutteluista huolimatta. Salpakari haluaa jättää muka kirkkoneuvoston vuoksi asian avoimeksi, mitä Jussi ei luonnollisestikaan ymmärrä, mutta hän ei asialle mitään voi: ”Mutta eihän hänen asemansa oikeastaan edellyttänyt muuta kuin suostumista ehdoilla millä hyvänsä...” (TPA I s.107).

Sopimusteksti takaa Jussille asumisoikeuden torppaan ja sen maihin ”edellyttäen, ettei virkatalon etu kirkkoneuvoston päätöksen mukaan toisin vaadi”. Jussi ymmärtää, että tämä lisäehto tekee mitättömäksi sopimuksen pitävyyden (TPA I s. 107). Salpakarin puheet siitä, että kyse on vain muotoseikasta ja he ovat kirkkoneuvoston päätösten alaisia käytännössä, vaikka laki edellyttäisi mitä, ovat tyhjiä selittelyjä. Ehto on sopimuksen kannalta olennaisin, koska se jättää sopimuksen pysyvyyden kokonaan toisen osapuolen harkinnan varaan. Vahva ja oikeudenmukainen kirkkoherra kuitenkin pystyisi turvaamaan torpparinsa aseman. Salpakarikin ehkä pohjimmiltaan haluaisi Jussin kannalta parempaa sopimusta, mutta hänen kyvyttömyytensä kantaa vastuuta jättää Jussin tyhjän päälle.

Myöhemmin annettuun vuoden 1902 maanvuokralakiin¹⁰³ tuli kontrahdin lisäehto vastaava säännös (39 §). Kertojan mukaan sen perusteella maanomistajalla on oikeus häätöön, jos torpan maat sijaitsevat niin,

⁹⁹ Taksvärkkipäivien pituudesta säädettiin torpparia periaatteessa suojaavasti vasta vuoden 1909 maanvuokra-asetuksessa (19 § 2): ”Vuokrasopimuksen nojalla suoritettava päivätyö älköön olko pitempi kuin enintään yksitoista tuntia kuutena kesäkuukautena ja keskimäärin yhdeksän tuntia muina kuukausina, ruoka-aikoja lukuun ottamatta.”

¹⁰⁰ Asetus, joka sisältää erinäisiä sääntöjä maan vuokraamisesta maalla 10.11.1892, Vp. 1892 N:o 40.

¹⁰¹ Ks. *Rasila* 1961 s. 34-44 ja *Wirilander* s. 1-2.

¹⁰² Torpparisopimukset olivatkin varsin kirjavia, *Rasila* 1961 s. 55.

¹⁰³ Laki maanvuokrasta 19.6.1902. As. kok. 1902 N:o 19.

että niiden palauttaminen tilan viljelysten yhteyteen on välttämätöntä hyvin järjestetyn maanviljelyksen kannalta. Janne Kivivuori katsoo tämän tarkoittavan sitä, että laki ei antanut käytännössä mitään suojaa (TPA II s. 15).¹⁰⁴

Sopimukseen tulee myös ”viralliset pykälät”, jotka näennäisestä mitättömydestään huolimatta sisältävät vuokranantajan täydellisen yksinvallan sopimukseen nähden: vuokraajan on oltava hyvämaineinen, hänen on viljeltävä maansa hyvin, hän ei saa aiheuttaa vahinkoa metsälle, ei asuttaa ketään ilman lupaa, ei sallia kokouksia, hänen on käyttäydyttävä hyvin sekä nuhteettomasti ja suoritettava vuokraehdot täsmällisesti. Kertojan mukaan jokainen em. yleisistä määräyksistä merkitsi sitä, että isäntä saattoi mihin hyvänsä niistä vedoten purkaa sopimuksen. Eräästä talosta torppari oli joutunut lähtemään jo tervehtimättä jättämisen vuoksi (TPA I s. 107-108). Toisaalta sopimuksen vuokraajaa velvoittavat em. ehdot vastaavat pitkälti vuoden 1902 maanvuokralain säännöksiä (43 § 1 mom:n 1-11 kohdat) eivätkä näin ollen tältä osin huonontaneet Jussin asemaa siitä, miksi se myöhemmin tuli torppareille suoraan lain nojalla. Koska kertoja ilmoittaa sopimuksen huonontuneen, vastaavia epävarmuutta ylläpitäviä ehtoja ei ilmeisesti ollut vanhan rovestin kanssa tehdyssä sopimuksessa.

Tultuaan pappilasta kotiin Jussi aivan oikein kiinnittää Alman huomion sopimuksen merkittävimpiin ehtoon: asumisoikeus on taattu vain, jollei virkatalon etu toisin vaadi. Tähän Alma realistina toteaa, ettei paperi heitä suojaisi, vaikka siinä lukisi mitä. Lähdettävä on sinä hetkenä kun käsketään (TPA I s. 109). Tästä tulee ainoa lohtu. Vahvemman oikeus voittaisi joka tapauksessa. Koskelat kuvataan lainsuojattomina. Sopimus ei anna kaivattua suojaa. Siihen kuitenkin takerrutaan kiinni, kun muutakaan ei ole. Pienintäkään oikeata syytä irtisanomiselle ei ole varaa antaa seurakunnalle.

Kontrahtiin ei tule määräystä, jonka mukaan ”aina on tultava töihin, kun käsketään, ja jollei tulla, niin töllistä pois”. Ylimääräiset työt on kuitenkin tehtävä ja taustalla on kontrahti yleisine määräyksineen. Vaikka ylimääräisistä töistä saa korvauksen, ne sattuvat aina aikaan, milloin torpparin kanssa on kiirettä (TPA I s. 124, 155 ja 192). Niistä ei voi kuitenkaan kieltäytyä ja torpparin työt joudutaan tekemään yöllä torpparin auringon, kuun valossa. Käytännössä kontrahti muodostuu Jussille paljon ankarammaksi kuin se paperilla oli. Kun kirkkoherra pyysi ylimääräisiä ”pakkotöitä” Jussi luki

¹⁰⁴ Lain 39 § kuuluu: ”Jos maanjaon tahi rajankäynnin johdosta maanomistajalle käy välttämättömäksi oman maanviljelyksensä harjoittamista varten ottaa viljelykseensä toiselle vuokratun tilansa, olkoon oikeutettu vaatimaan vuokrasopimuksen kumoamista. Jos vaatimuksen syyt havaitaan päteviksi, olkoon vuokramies velvollinen luopumaan tilalta; nauttioon kuitenkin laillisen lähtöajan.”

kontrahtimääräykset kirkkoherran tyytymättömiltä kasvoilta ”eikä suinkaan tuosta raamatunlehtien välistä säilytetystä paperista” (TPA I s. 124).

Vuoden 1902 maanvuokralain 13 §:ssä oli säädetty, että päivätyöt on jaettava vuotta kohti siten, että vuokramies ei niiden vuoksi esty omaa maanviljelystään hoitamasta. Vuokramiestä ei saanut myöskään velvoittaa luvultaan määrättyjen päivätöiden tehtävien lisäksi eri käskystä tekemään työtä vuokranantajalle. Tätä lainsäännöstä ei siis käytännössä Jussin ja pappilan välillä noudatettu. Vuoden 1892 asetuksessa ei vastaavaa säännöstä vielä ollut.

Kyse ei ole sopimuksesta, joka periytyisi. Sopimus on sidottu Jussin henkilöön. Ellen Salpakari, joka kokee olevansa kontrahtiasiassa määräävässä asemassa, kuten asianlaita todellisuudessa onkin, toteaa, ettei ”meidän” tule uusia torpankontrahtia vanhimmalle pojalle Akselille vaan keskimmäiselle pojalle (TPA I s. 221). Sopimuksen jatkuminen Jussin kuollessa on siis kokonaan toisen osapuolen vallassa.

Vielä vuoden 1902 maanvuokralakikin jätti vuokraoikeuden siirtymisen vuokranantajan tahdonvaraiseksi (33 §), vaikka sisälsikin jo säännöksen vuokraoikeuden periytyvyydestä.¹⁰⁵ Vasta vuoden 1909 maanvuokra-asetus¹⁰⁶ antoi torpparille oikeuden siirtää torpan toiselle henkilölle, ”johon vuokranantaja kohtuuden mukaan voipi tyytyä” (32 §). Jussi käyttääkin tätä mahdollisuutta sitten hyväkseen ja siirtää torpan muonaoikeutta vastaan Akselille.¹⁰⁷ Salpakarit eivät voi sitä halustaan huolimatta estää ”kun lakikin jo aiheuttaa sen” (TPA I s. 439).

Jussin sosiaalisesta asemasta kontrahdissa ei ole muita määräyksiä kuin että torpparinasemastaan huolimatta Jussilla on oikeus käyttää äänioikeutta kirkollisissa kokouksissa, toisin kuin esimerkiksi Laurilan Anttoolla. Jussi osallistuukin Lauri Salpakarin valintaan kirkkoherraksi (TPA I s. 92). Tämä kirkollinen oikeus ilmeisesti säilyy uudessakin kontrahdissa.

Uuden sopimuksen syntymisestä huolimatta epävarmuus kontrahdistista väijyy edelleen koko ajan taustalla. Lisääntynyt epävarmuuden tila muuttuu vähitellen normaaliksi olotilaksi, ”joka ei aina ollut mielessä, vaan vaikutti itse elämänasenteeseen” (TPA I s. 110). Ellenin mairea ystävällisyys ei vähennä Jussin levottomuutta, vaan päinvastoin lisää sitä (TPA I s. 116). Jussi jopa epäilee, että Ellenin vaatimus merkata Jussi Koskelana kirkonkirjoihin on juoni, kun kontrahti on toisella nimellä (TPA I s. 115). Jussi

¹⁰⁵ Lain 7 §:n mukaan oikeudet siirtyivät vuokralaisen leskelle ja rintaperillisille yhdessä.

¹⁰⁶ Asetus torpan, lampuotitilan ja mäkitupa-alueen vuokrauksesta 27.2.1909. As. kok. 1909 N:o 12. Linna käyttää tästäkin säädöksestä kertoessaan ilmaisua maanvuokralaki.

¹⁰⁷ TPA I s. 445.

menee kansakoulun avajaisiinkin vain, koska pastori on siihen kehottanut ja on pelko kontrahdista (TPA I s. 138). Kun Ellen tulee hakemaan nimeä adressiin, Jussilla on pelkona, että asia koskee kontrahtia. Pelkoa lisää se, että Ellen oli vähätellyt pappilan laitumien ja heinämaidan kokoa (TPA I s. 179).

Vasta vuonna 1909 epävarmuus alkaa hellittää. Vuoden 1909 maanvuokra-asetusta täydensi samana päivänä annettu taannehtivuusasetus,¹⁰⁸ jonka perusteella itse maanvuokra-asetusta sovellettiin myös aiemmin syntyneisiin voimassa olleisiin vuokrasuhteisiin ja joiden pysyvyys taattiin vuoteen 1916 asti (1 §). Tämä tulee sovellettavaksi myös Akselille siirtyneeseen Jussin kontrahtiin (TPA II s. 13). Se poistaa uhan perusteettomalta hädältä vuoteen 1916 asti. Sen jälkeiseltä ajalta asia jää kuitenkin auki pitäen epävarmuuden elossa (TPA I s. 460 ja TPA II s. 10). Vuonna 1915 asetusta jatketaan viidellä vuodella keisarin antamalla laillisuudeltaan kyseenalaisella julistuksella.¹⁰⁹ Se jäädyttää myös kontrahdin ja antaa lisää rauhoitusaikaa, vaikka Lauri Salpakari huomauttaakin Akselille julistukseen liittyvistä laillisuusongelmista (TPA II s. 53-56).

6.4 Sopimuksen noudattaminen

Sekä Jussi että Lauri Salpakari näyttäisivät noudattavan sopimuksen kirjaimen mukaisia velvoitteita häiriöttä. Jussi huolehtii tunnollisesti taksvärkipäivistä ja Salpakari antaa Jussin asua ja hoitaa torppaa. Jussi suostuu kaikkeen, mitä Salpakarin puolelta sopimuksen perusteella pyydetään. Ellenin ”pyynnöstä” Jussi ja Alma tekevät taksvärkipäiviä jopa Salpakarien lapsia kaitsien ja piparkakkutaloo rakentaen (TPA I s. 116 ja s.159-160). Lukija saa käsityksen, että Jussin asema on kuin rengin. Salpakarit voivat käytännössä määrätä torpparinsa lähes minkälaiseen työhön tahansa.

Vasta Akselin hallinta-aikana sopimuksen noudattaminen päättyy. Ensimmäinen ryhdytään lakkoon ja viikkoa ennen sisällissodan puhkeamista Akseli julis-

¹⁰⁸ Asetus helmikuun 27:pnä 1909 annetun torpan, lampuotitilan ja mäkitupa-alueen vuokrausta koskevan asetuksen soveltamisesta aikaisemmin syntyneisiin vuokrasuhteisiin 27.2.1909. As. kok. 1909 N:o 12.

¹⁰⁹ Armollinen Julistuskirja, jolla torppia, lampuotitiloja ja mäkitupa-alueita koskevat vuokrasopimukset pidennetään 1.10.1915. As. kok. 1915 N:o 63. Julistuksen vaikutus ei todellisuudessa näyttäisi rajoittuneen viiteen vuoteen, vaan siihen kunnes maanvuokra-asiat saadaan lopullisesti ratkaistuiksi (I-kohta). Julistus oli laitton sen vuoksi, että taannehtivuusasetuksen jatkaminen olisi edellyttänyt eduskunnan hyväksymää lakia. Eduskunta ei ollut kuitenkaan päässyt valtiopäivillä asiassa ratkaisuun ja siksi jatkaminen tehtiin hallinnollisesti. Julistusta käytännössä noudatettiin sen laillisuusongelmista huolimatta, *Rasila* 1970 s. 216-220.

tautuu vapaaksi taksvärkkipäivien teosta (TPA II s. 391 ja TPA III s. 133). Tämä on johdonmukaista siihen nähden, että vallankumousjohto julistaa kaikki maanvuokraajat isännistään riippumattomiksi ja torpat vuokraajien esteettömästi hallittaviksi (TPA II s. 211-212).¹¹⁰ Akseli olisi kuitenkin maksanut rahavuokran (TPA II s. 508). Sopimuksen rikkominen johtaa siihen, että se katsotaan irtisanotuksi (TPA II s. 421-422). Se ei kuitenkaan koske vanhojen Koskeloiden asumisoikeutta.¹¹¹ Sen sijaan Elina ja lapset saavat lähteä ja muuttavat Elinan vanhempien luo Kivivuoreen käyttämättä irtisanomisaikaa hyväksi (TPA II s. 424 ja 479-480). Ennen Akselin paluuta vankileiriltä häätö perutaan. Salpakari selittää koko hädön tapahtuneen hänen tahtonsa vastaisesti. Oikeudet torppaan palautetaan rahavuokraa vastaan ja Salpakari mainitsee tulevan mahdollisuuden maiden lunastamiseen (TPA II s. 507-509).

Vuoden 1902 maanvuokralaki antoi mahdollisuuden sopia vuokran maksusta joko rahana, luonnontuotteina tai päivätyönä (13 §). Vuoden 1909 maanvuokra-asetuksessa tilanne muuttui siten, että rahavuokrasta tuli ensisijainen maksutapa (3 § 1). Taksvärkillä maksamisesta voitiin kuitenkin sopia (3 § 2). Akseli olikin pitänyt taksvärkkipäivien tekoa edullisempänä ja niin oli pappilan kanssa ilmeisesti sovittu (TPA I s. 438-439). Lainmukaisen ensisijaisen maksutavan vaihtuminen rahavuokraksi ilmensi torpparien aseman muuttumista yhä enemmän isännän työntekijöistä itsellisiksi viljelijöiksi.¹¹²

6.5 Sopimusehtojen soveltaminen

6.5.1 Taksvärkin määrän muuttaminen

Ellenin aloitteesta vuokraa korotetaan, vaikka Jussi ottaakin itse asian puheeksi kaksivuotiskauden jälkeen. Salpakarin teennäisen huvittava ”pyyntö” lisäpäivistä, joka Jussia ei naurata yhtään, on tässä tilanteessa sama kuin käsky. Lisäpäivät kohdistuvat kesäaikaan, jolloin on kiirettä itselläkin (TPA I s. 153-154). Myöhemmin kun raivattuja maita liitetään

¹¹⁰ Suomen Kansanvaltuuskunnan antaman lain mukaan torppareilla tuli olla oikeus viljellä ja hallita torpan aluetta esteettömästi ja ilman vuokranmaksua. Laki torpparien, lampuotien ja mäkitupalaiisten julistamisesta maanomistajista riippumattomiksi 31.1.1918 (1 §).

¹¹¹ Vanhat Koskelat rakensivat vaarinpirtin ”uuden puolen” Akselin ja Elinan muutettua torppaan ”vanhalle puolelle”. Vaarinpirtti on Jussin oma ja siitä on tehty torpasta erillinen sopimus seurakunnan kanssa, TPA I s. 445.

¹¹² Torpparien asema tämän päivän sopimustyyppien valossa oli kaksijakoinen. Niin kauan kuin vuokra maksettiin työllä, torpparikontrahdit sisälsivät sekä työsopimuksen että maanvuokrasopimuksen elementtejä. Ks. sopimustyyppien erottelusta ja sekamuotoisista sopimuksista, *Halila – Hemmo* s. 15-27.

takaisin pappilaan, taksvärkkipäiviä vähennetään samassa suhteessa (TPA I s. 217). Vuokranantajan täydellistä ylivaltaa ilmentää hyvin se, että Lauri ja Ellen Salpakarin kuulemat käen kukuntojen kerrat määräävät lisätaksvärkkipäivien määrän (TPA I s. 149). Määrä ei ole paljon, mutta on osoitus pohjan epävarmuudesta (TPA I s. 155). Jussin katkeruus alkaa. Lukija osaa odottaa suurempia epäoikeudenmukaisuuksia tulevaksi.

6.5.2 Suoalueen liittäminen pappilaan

Myös osan Koskelan pelloista liittäminen pappilan yhteyteen lähtee liikkeelle Ellenin aloitteesta. Tahdonvoimaisen ja naisellisia keinoja hyväksikäyttävän Ellenin edessä Lauri Salpakari on avuton ja taipuu maiden takaisin ottamiseen. Lauri yrittää vedota liittämisasiasta Ellenin kanssa keskustellessaan kontrahtiin. Lauri ei luonnollisestikaan saa siitä tukea, kun siihen sisältyi ”tuo onneton lause, jonka hän oli siihen kirjoittanut alun perin seurakuntahallintoa varten: ellei virkatalon etu toisin vaadi”. Ellenin mukaan tämä merkitsee ”täyttä päätösvapautta”. Kysymyksessä ei ole torpankontrahdin purkaminen, vaan vain osan palauttaminen pappilan yhteyteen. Jussin on Ellenin mielestä käsitettävä, että hänellä on vain vuokralla vieraita maita, joista joskus on luovuttava (TPA I s. 206). Laurin mielestä Jussilla on jonkinlainen omistusoikeus, ”se mikä maan raivaajilla on”. Ellen pilkkaa Laurin käsitystä ja toteaa, että omistusoikeus saadaan joko oston, perinnön tai lahjoituksen kautta eikä isojaon jälkeen ole enää ollut valtausoikeutta. Ellenin lain lukuun Lauri ei voi todeta muuta kuin että hänen kohdaltaan kysymys ei ole juridinen (TPA I s. 207).¹¹³ Tässä dialogissa oikeuden ja oikeudenmukaisuuden välinen jännite tuodaan selkeästi lukijan eteen.¹¹⁴

Taivuttuaan vaimonsa tahtoon Lauri Salpakari saa jälleen tukea Töyryltä ja lupaa omalta osaltaan tukea Töyryä suosituksella, että Töyryn veli saisi elinkeinoluvan kaupan pitämiseksi (TPA I s. 213). Salpakaria ei tässä häiritse se, että Laurilat on hädettävä torpastaan kaupan tieltä ja kyse on eräänlaisesta ”koplaamisesta”.

Heikkotahtoinen Salpakari pyrkii Jussin edessä piiloutumaan maiden liittämisasiassakin muiden selän taakse. ”On tultu siihen käsitykseen, ettei virkatalo tällaisena seiso omilla jaloillaan”. ”Ja kirkkoneuvosto...Ovat kaiketi katsoneet virkatalon edun vaativan”. Jussilla ei ole muuta tehtävissä

¹¹³ Perusrivistiriita maakysymyksessä on, että lain mukaan Jussilla ei ole oikeutta maahan, mutta Jussilla on raivauksen kautta moraalinen ”luonnonoikeus” maahan, *Jakonen* s. 231.

¹¹⁴ Näin myös Ellenin ja Laurin dialogissa koskien Koskelan poikien kuolemantuomioita: ”Ehkä se on lain mukainen, mutta onhan oikeus armahtaa”, TPA II s. 420.

kuin alistua. Sopimuksen heikkous Jussin kannalta käy hyvin ilmi Salpakarin vastauksesta Jussin toteamukseen, että sopimus kai sitten täytyy uusaa. ”Se ei ole tarpeen... Emmehän me muuta itse sopimusta. Me vain palautamme osan maista, joita ei sopimuksessa ole tarkemmin määriteltykään” (TPA I s. 216-217). Tässä konkretisoituu, että sopimus ei antanut käytännössä mitään suojaa Jussille.¹¹⁵

Palautettujen maiden osalta ei makseta mitään korvausta. Salpakarin esittäessä asiaa kirkkoneuvostolle häneltä kysytään, onko sopimuksessa siitä ehtoja. Kun ei ole, ”niin ei siinä sitten mitään”. Maakysymys oli tässä vaiheessa alkanut leijaila ilmassa eikä torppareiden vaatimuksille haluttu antaa myöntävistä esimerkkiä. Salpakari ei pyri taivuttamaan neuvostoa, vaan keksii mielessään verukkeita, miksi maiden riisto ei itse asiassa olekaan väärin (TPA I s. 224-225). Asia jää siihen.¹¹⁶ Sillä, että sopimus on epäoikeudenmukainen, ei ole merkitystä silloin, kun sen ehdot tukevat vahvempaa osapuolta.

Jussi ja Alma kokevat maiden menettämisen väärytenä (TPA I s. 217-218 ja TPA II s. 207). Akseli kokee sen myös jalostuneempänä väärytenä, oikeudettomuutena (TPA I s. 275). Myös Lauri Salpakari pitää maiden ottamista epäoikeudenmukaisena, mutta ”siinä epäoikeudenmukaisuus on kuitenkin pientä Akselin osoittaman uppiniskaisuuden rinnalla” (TPA I s. 270).¹¹⁷ Lukijaa puistattaa Salpakarin itsensä puolustelu. Ikään kuin maan raivaajan pojan huono käytös oikeuttaisi maiden ottamisen.

6.6 Maiden omistusoikeuden saaminen ja sopimuksen päätyminen

Teoksen kolmannessa osassa Jussin kontrahtiin perustuva jännite purkautuu. Torpparit saavat lunastaa maansa ja torpparisopimukset lakkaavat. Vuoden 1918 torpparivapautuslain¹¹⁸ mukaan torppa, josta vuokrasuhde oli voimassa lain tullessa voimaan tuli lunastettavaksi, jos jompikumpi osapuoli

¹¹⁵ Oma etu, Jussin alamaisen asema ja kateus ohjataan sosiaalisesti hyväksyttäviin uomiin, kun muodolliset perustelut saadaan vielä Jussille aikanaan sanellusta väljästä sopimuksesta, *Nummi* s. 273.

¹¹⁶ Vrt. vuoden 1902 maanvuokralaki, jonka mukaan vuokramies, joka oli parantanut tilaa, oli oikeutettu vuokrasopimuksen lakatessa korvaukseen siihen panemastaan työstä ja kustannuksista (49-50 §).

¹¹⁷ Ks. maiden riiston epäoikeudenmukaisuudesta *Vuotila* s. 114.

¹¹⁸ Laki vuokra-alueiden lunastamisesta 15.10.1918 As. kok. 1918 N:o 135. Torpparivapautuslaki tuli voimaan vuonna 1918, mutta sitä muutettiin osin heti vuoden 1919 kesällä ja kaikki lunastukset tapahtuivat lain muutetun muodon mukaisesti. Pappiloiden torppareihin laki ulotettiin vasta 1921, *Rasila* 1970 s. 384.

sitä vaati ennen vuokrasuhteen päättymistä (1 §). Eletään tuokion aikaa helpotuksen ja juhlan hetkiä.

Kontrahti edesauttaa Koskelan maiden lunastamista ja on sen perustana, vaikka kontrahti onkin ehdoiltaan väljä. Salpakarin mielestä asia tosin on selvä: ”Tapaushan on niin kiistaton, kun on yhtenäinen alue ja kaikin puolin muutenkin tarkasti määritellyt ehdot” (TPA III s. 13).

Torpparivapautuslain mukaan tilaan tuli kuuluvaksi torpan alueeseen kuuluva tontti sekä viljellyt ja viljelyskelpoiset tilukset, yhteensä korkeintaan 15(10) hehtaaria. Vuokramiehen vaatimuksesta erityisistä syistä, kuten rakennusten suuruuden ja tilusten sopivan sijoittamisen vuoksi, voitiin lunastaa isompikin alue, ei kuitenkaan enempää kuin 20(15) hehtaaria (4 §). Myös lunastettavan metsäalueen maksimiala oli 20(15) hehtaaria.¹¹⁹

Akseli toteuttaa pitkään haaveillun unelman eikä hänen kuolemantuomionsakaan estä lunastamista.¹²⁰ Akseli saa lisäksi ostaa raivaamattoman osan pappilan hallussa olleesta suoalueesta ja saa hyvän metsäalueen. Kyse on siis osin vapaaehtoisesta sopimuksesta, osin lakiin perustuvasta lunastuksesta. Kauppa/lunastushinta on 9 000 markkaa. Lunastussopimus on torpalle edullinen (TPA III s. 36-40). Tämä edullisuus tosin kuvataan syntyväksi ei niinkään oikeudenmukaisuussyistä kuin sen vuoksi, että lunastuslautakunnan jäsen Mellola ei jaksanut osallistua tarkastukseen asianmukaisesti (TPA III s. 38-39).

Torpparivapautuslain mukaan lunastushinta määräytyi alueen lunastushetken arvon perusteella. Siitä oli kuitenkin vähennettävä torpparin tekemien parannusten arvo. Lisäksi siitä oli vähennettävä se määrä, jolla alueen arvo oli noussut maailmansodan alkamisesta vuonna 1914, rahan arvon alenemisesta aiheutunut nousu siihen luettuna (11 §). Yli 15(10) hehtaarin menevästä viljelyskelpoisesta maasta tuli maksaa käypä hinta (12 §). Torpparit hyötyivät huomattavasti lunastushinnoissa inflaatiosta, joka oli ollut sodan ja kullan arvosta irrotetun paperirahan liiallisen painamisen vuoksi suurta.¹²¹

¹¹⁹ Suluissa lain alkuperäiset maksimipinta-alat.

¹²⁰ Vuoden 1918 torpparivapautuslain alkuperäisen 62 §:n mukaan, jos vuokramies oli tuomittu ennen lunastuksen tapahtumista vapausrangaistukseen vähintään kymmeneksi vuodeksi tai kuolemanrangaistukseen, lunastaminen edellytti vuokranantajan suostumusta. Tämä ns. punakaartilaispykälä kumottiin vuoden 1919 kesällä eikä se käytännössä vaikuttanut torppareiden niin kuin ei Akselinkaan asemaan, *Rasila* 1970 s. 369. Ks. maininnat tästä TPA II s. 481, 503, 508 ja 513.

¹²¹ *Rasila* 1970 s. 362-366. Pohjantähdessä inflaatio kuvastuu esim. siinä, että kun Koskelasta maksettiin vuoden 1914 tasossa 9 000 markkaa, maksoi Lauri Kiviojan kuorma-auto 1920-luvun puolivälissä yli 40 000 markkaa (TPA III s. 163) ja Janne Kivivuorella meni oikeudenkäyntikuluihin 1930-luvun alussa yli 20 000 markkaa (TPA III s. 306).

Vihdoin sotien ja kolmen poikansa kaatumisen jälkeen Akseli saa takaisin katkeruutensa siemenenä olleen pappilaan liitetyn Jussin raivaaman puolen suosta. Se vaihdetaan vapaaehtoisella kaupalla osaan Koskelaan liitetyistä Kivivuoren maista. Salpakarin laitattama raja-aita käy tarpeettomaksi. Siitä ei Akseli kuitenkaan pääse nauttimaan, vaan hänen aikansa on täysi (TPA III s. 517-519). Vääryys tulee lopullisesti oikaistuksi, mutta kirjoittaja ei anna lukijalle siitä hyvän olon tunnetta. Samanaikaisella Akselin kuolemalla kirjoittaja vain lisää epäoikeudenmukaisuuden kokemusta, mikä raivatun maa-alueen ottamisesta syntyi.

6.7 Sopimus ja moderni sopimusoikeuskäsitys

6.7.1 Sopimusoikeuden kehityksestä

Sopimusoikeus on kehittynyt voimakkaasti teoksen ilmestymisajoista. Varallisuus oikeudellinen sopimus ilmiönä on laajentunut. Sopimuskäsitettä tarkastellaan nyttemmin suppean muodollisjuridisen ilmiön sijasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta.¹²² Liberalistisesta sopimusopista, jonka mukaan sopimussuhteet järjestyvät parhaiten pelkästään yksilöiden valintojen kautta ilman sääntelyä, on luovuttu.¹²³ Arvot ovat tulleet sopimusoikeuteen. Käsiteläinopin ote sopimusoikeudesta on enää heikko.

Sopimusvapautta on rajoitettu heikomman osapuolen suojelemiseksi. Aiemmin sopimusoikeus oli luotu toimijoille, jotka saivat vapaasti hyötyä vahvuuksistaan ja kärsiä heikkouksistaan. Sillä, oliko toinen tekemässä sopimusta henkensä pitimiksi ja toinen taloudellisen voiton toivossa, ei ollut periaatteessa vaikutusta. Myöskään sopimusosapuolten erilaisuudelle ei annettu merkitystä. Vain sopimus ymmärrettiin yksilölliseksi. Sen sijaan sopimuskumppanit nähtiin samanlaisina ja yhdenvertaisina. Sittemmin on alettu kiinnittää huomiota osapuolten tosiasialliseen asemaan ja rooleihin. Sopimusosapuolia ei nähdä enää oikeudellisestikaan abstrakteina esimerkiksi ostajana ja myyjänä, vaan heissä voi olla sopimuksen syntymiseen, sitovuuteen ja sisältöön vaikuttavia henkilö- tai tilannekohtaisia erityispiirteitä.

Yhteiskunnan rooli taloudellisen suojan antajana on kasvanut. Joidenkin ryhmien kuten kuluttajien ja työntekijöiden asema suhteessa heitä vahvempiin sopimuskumppaneihin on haluttu turvata. Täydellisen sopimusvapauden aiheuttamat epäkohdat on pyritty hyvinvointivaltiossa elimi-

¹²² Ks. sopimusoikeuden kehityksestä *Pöyhönen* 1988 s. 199-248, *Häyhä* 1996 s. 16-23 ja *Hemmo* I s. 6-37,

¹²³ Ks. liberalistisesta sopimusopista, *Häyhä* 1996 s. 29-64.

noimaan. Epätasapainoisten sopimusten syntymistä on ennaltaehkäisty ja kohtuuttomien sopimusten sovittelu on tehty mahdolliseksi. Sopimusoikeus on sosiaalistunut ja vahvemman oikeutta on rajoitettu.¹²⁴ Tähän on ollut syynä sekä pyrkimys yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen että taloudelliseen tehokkuuteen. Vaihdamme ja samalla hyvinvoinnin lisääminen on edellyttänyt molempia.

Sopimus on käsitteenä suhteellistunut. Sopimusta ei enää pidetä pistemäisenä ilmiönä. Se syntyy ja sen oikeusvaikutukset päättyvät yleensä vaiheittain. Sopimuksella voi olla vaikutuksia muihinkin henkilöihin kuin sopimuskumppaneihin. Sopimus ei ole staattinen ilmiö, vaan sen sisältö voi muuttua ajan kuluessa ja osapuolten käyttäytymisen perusteella. Muuttuneet olosuhteet voivat olla peruste sopimuksen sovittelmiselle siten, että se paremmin vastaa sopimuksen alkuperäistä tarkoitusta ja osapuolten odotuksia uudessa tilanteessa. Sopimusoikeudellisten ongelmien ratkaiseminen voi edellyttää kaavamaisien ratkaisujen sijasta arvosidonnaisia valintoja. Niihin harvoin on vain yhtä oikeaa ratkaisua.

Sopimus käsitettiin ennen liberalistisen sopimusopin mukaisesti instrumentiksi, millä osapuolet tavoittelivat toisilleen vastakkaisia tai ainakin toisistaan riippumattomia intressejä. Sopimussuhteen tasapainon katsottiin syntyvän itsestään näiden intressien yhteensovittamisen tuloksena. Nyttämmin sopimus nähdään sopimuskumppanien yhteisten etujen toteuttajana, yhteisenä keinona tavoitteeseen pääsemiseksi. Tämän vuoksi heidän on oltava toisilleen lojaaleja.

Sopimuksen sitovuus ei ole enää pelkästään muodollisten kriteerien varassa. Myös osapuolten perustellut odotukset ja sopimuksen sisältö vaikuttavat siihen. Sisällöltään kohtuuttomat sopimukset ovat sitomattomia. Samalla sopimuksen ennakoitavuutta edistävä tavoite toteutuu muidenkin tekijöiden kuin sopimuksen noudattamisvelvollisuuden perusteella.

Yhteiskunnallinen ympäristö, missä sopimuksia tehdään, on muuttunut. Maatalousyhteiskunnan vaihtuminen teolliseksi on yhtäältä keskittänyt taloutta sekä tuotantotoimintaa ja toisaalta laajentanut markkinoita. Samalla sopimukset ovat joukkomittaistuneet. Suuri osa sopimuksista syntyy siten, että niiden sisältö on etukäteen määrätty vakioehdoin ja ne ovat kaikille samanlaisia. Käytännössä tämä on rajoittanut sopimusvapautta. Kuluttajaosapuolen turvallisuus on kuitenkin kasvanut, kun vakioehtojen kohtuullisuutta valvotaan viran puolesta.

¹²⁴ Ks. tästä erityisesti *Wilhelmsson* s. 23-37.

6.7.2 Sopimusten sovittelun ja lojaliteettivelvollisuuden tulo osaksi sopimusoikeutta

Sopimusoikeuden kehitys ilmenee sekä lainsäädännössä, oikeuskäytännössä että sopimusoikeuden yleisissä opeissa. Lainsäädännöstä voidaan mainita esimerkiksi kaikki kuluttajan asemaa turvaavat lait, joista tärkein, kuluttajansuojalaki, tuli voimaan 1978. Korkein oikeus on antanut useita ratkaisuja, joissa sopimusoikeuden muuttuminen avoimemmaksi on havaittavissa. Oikeustieteessä on kuljettu yhä etäämmälle liberalistisesta sopimusopista. Sopimusoikeuden kehityksen näkökulmasta ehkä suurimman kontrastin teoksen ilmestymisajan ja tämän päivän juristilukijan välillä tarjoavat opit lojaliteettivelvollisuudesta sekä sopimustasapainon vaatimuksesta, joka viime kädessä toteutetaan kohtuuttoman sopimuksen sovittelulla.

Vaikka lojaliteettivelvollisuus ja kohtuuttomien sopimusehtojen sovitelu eivät olleetkaan sopimusoikeudessa täysin tuntemattomia ilmiöitä 1960-luvulle tultaessa, ne eivät kuuluneet sopimusoikeuden yleisten periaatteiden joukkoon. Varsinkin oppi lojaliteetista sai vahvan jalansijan sopimusoikeudessa vasta paljon myöhemmin.

Sopimusoikeudellisissa oppikirjoissa, joita käytettiin Pohjantähden ilmestymisen aikoihin lojaliteettivelvollisuus ja kohtuuttomien sopimusehtojen sovittelemisen mahdollisuus ilmenevät vain joissakin yksityiskohdissa. Vuonna 1959 ensimmäisen kerran ilmestyneen Suomen siviilioikeuden oppikirjan kolmannessa painoksessa vuodelta 1973 käsitellään kohtuusperiaatetta puolen sivun verran mutta kuitenkin omana kappaleenaan.¹²⁵ Vuonna 1965 ilmestyneessä sopimusoikeuden oppikirjassa Lärobok i kontraktsrätt ei kohtuuttomuutta käsitellä omana aiheenaan, mutta sen katsotaan jo ”vastaavan” (motsvara) yleistä periaatetta.¹²⁶ Vuonna 1975 ilmestyneessä suomenkielisessä versiossa em. teoksesta kohtuuttomuutta käsitellään selvästi laajemmin ja omassa kappaleessaan ja katsotaan, että ”sitä voidaan nykyisin pitää yleisenä oikeusperiaatteenä”.¹²⁷ Kummassakaan teoksessa ei nimenomaisesti käsitellä lojaliteettivelvollisuutta edes myöhemmissä painoksissa.

Toisin kuin 1950-60 -luvun taitteen juristiopiskelija saa tämän päivän opiskelija luentojen lisäksi lukemistaan tenttikirjoista laajan ja hyvän kuvan siitä, mitä em. periaatteilla tarkoitetaan. Esimerkiksi Helsingin yliopiston tutkintovaatimuksiin kuuluvassa teoksessa Sopimusoikeus II käsitellään

¹²⁵ Kivimäki – Ylöstalo s. 7-8 ja s. 324-325.

¹²⁶ Godenhielm 1965 s. 232.

¹²⁷ Godenhielm 1975 s. 11 ja s. 203-205.

sopimusten sovittelua kattavasti omassa luvussaan.¹²⁸ Lojaliteettivelvollisuus ei ole ko. teoksessa yhtä näkyvässä asemassa, mutta sitä käsitellään sen lisäksi toisessa tentittävässä teoksessa *Sopimustyyppit* useissa eri kohdissa.¹²⁹ Oikeustieteellisissä tutkimuksissa em. periaatteista on nyttemmin kirjoitettu paljon ja ne ovat olleet myös väitöskirjojen aiheina, mutta vasta 1970–80-luvulta alkaen.¹³⁰

Näiden sopimusoikeudellisten periaatteiden kehitystä ja esiintuloa kuvastaa osaltaan myös se, miten niitä on alettu soveltaa korkeimman oikeuden ennakkopäätöksissä. Vaikka ko. periaatteita on KKO:n ratkaisuissa käytetty myös niin, ettei niitä ole nimenomaisesti mainittu ratkaisujen perusteluissa, antavat seuraavanlaiset haut viitteellisen tuloksen. Kun haetaan KKO:n ennakkotapausrekisteristä ratkaisuja vuodesta 1926 eteenpäin, joiden perusteluissa tai tiivistelmissä ilmenevät sekä sanat ”kohtuuton” että ”sopimus”, saadaan yhteensä 60 ratkaisua. Näistä vain 3 on annettu ennen vuotta 1962, jolloin Pohjantähden kolmas osa ilmestyi. Jo tuohon mennessä sopimusoikeudellisia ratkaisuja oli kaikkiaan annettu satoja. Sanoilla ”sopimuksen sovittelu” tulee 30 osumaa, joista vanhin on vuodelta 1972. Ratkaisuja, joissa ilmenee ”loj”-alkuisia sanoja, kuten lojaliteettivelvollisuus ja lojaalisuus, löytyy 23 kappaletta, joista vanhin on vasta vuodelta 1986. Samat haut viimeiseltä 10 vuodelta antavat yhteensä yli puolet kaikista osumista. Kyseessä olevat periaatteet ovat sanahaun perusteella olleet tuomioistuinkäytännössä vielä lähes tuntemattomia Pohjantähden ilmestymisen aikoihin. Sen sijaan tänä päivänä ne ovat KKO:n ennakkopäätöksissä usein esillä.

6.8 Lojaliteetti

6.8.1 Lojaliteettivelvollisuudesta yleisesti

Suomen sopimusoikeudessa sopimusosapuolilta vaadittava lojaliteetti tuli yleiseen keskusteluun 1970-luvulla ja oikeuskäytännössä sen vaikutus alkoi ilmetä viimeistään 1990-luvulla. Lojaliteettivelvollisuuden oikeudellinen merkitys ja sisältö eivät ole silti vielä täysin täsmentyneet ja se kehittyikin edelleen. Sen painoarvo sopimusoikeudessa on jatkuvasti vahvistunut. Lojaliteettivelvollisuudella tarkoitetaan yleensä toisen osapuolen etujen huomioon ottamista sopimuksen edistämiseksi. Sopimus, varsinkin pit-

¹²⁸ *Hemmo* II s. 43-106.

¹²⁹ Ks. *Halila – Hemmo*, asiahakemisto.

¹³⁰ Esim. *Pöyhönen* 1988 ja *Rudanko* 1989. Nyttemmin lojaliteetti on monissa pohjoismaisissa sopimusoikeudellisissa tutkimuksissa keskeinen tema.

käaikainen sopimus, on kuin yhteinen yritys tai yhteistoiminnan kehikko, josta molempien on pidettävä huolta. Se ei yleensä onnistu vain omien etujen ajamisella.¹³¹

Lojaliteettivelvollisuus voi edellyttää esimerkiksi sitä, että osapuolten on informoitava toisiaan seikoista, jotka voivat olla toiselle epäedullisia, jotta toinen voi niihin varautua tai välttää ne. Toisen osapuolen varoittaminen voi olla helppoa ja yksinkertaista esimerkiksi paremman asiantuntemuksen vuoksi. Toinen voi taas saamansa informaation avulla säästyä vahingoilta, jotka muuten olisivat syntyneet. Lojaliteettivelvollisuus voi merkitä myös sitä, että osapuolten on pyrittävä ristiriitatilanteissa käyttämään ensin lieviä oikeuskeinoja ja vasta sitten ankarampia. Virheellisen suorituksen tekijälle on annettava ensin mahdollisuus oikaista suorituksensa ennen kuin aletaan vaatia muita seuraamuksia, esimerkiksi kaupan purkua. Lojaliteettivelvollisuus tarkoittaa myös oikeuden väärinkäyttämisen kieltoa. Oikeuksien käyttämisestä toiselle aiheutuva vahinko on minimoitava. Oikeutta ei saa käyttää myöskään siten, että näennäisesti sallitulla toimenpiteellä pyritään toiselle vahingolliseen päämäärään. Puhtaimmillaan lojaliteettivelvollisuus on silloin, kun se ei pelkästään edellytä osapuolelta myötävaikutusta sopimuksen tavoitteiden toteuttamiseksi, vaan vaatii myös uhrauksia ja tinkimistä omista eduista.

Lojaliteettivelvollisuuden sisältö ja vahvuus voivat vaihdella eri oikeussuhteissa. Sen merkittävimpänä soveltamisalueena ovat pitkäkestoiset sopimukset. Pitkälle ajalle ulottuva yhteistoiminta luo perusteltuja odotuksia ja vaatimuksia toisen toiminnalle. Lojaliteettivelvollisuus, toisen osapuolen intressien huomioon ottaminen, antaa turvaa ja varmuutta yhteistoiminnan sujumiselle ja jatkuvuudelle. Se täydentää lainsäännösten ja sopimusehtojen luomia velvoitteita, jotka eivät välttämättä sääntele kaikkia sopimussuhteen kuluessa eteen tulevia tilanteita. Pitkäaikaisessa sopimussuhteessa lojaliteettivelvollisuus voi rajoittaa myös sopimussuhteen päättämistä. Esimerkiksi irtisanomisajan kohtuullisuutta arvioitaessa on otettava huomioon se, minkälaista vahinkoa sopimuksen äkillinen päättäminen aiheuttaa toiselle ja onko irtisanojalla siihen mitään erityistä ja tärkeää syytä.¹³²

Pitkäkestoisen sopimuksen lisäksi lojaliteettivelvollisuus voi olla korostunutta silloin, kun osapuolet ovat huomattavasti panostaneet sopimukseen investoimalla tai muulla tavoin. Sopimus voi olla toiselle osapuolelle välttämätön. Osapuolten välille on voinut syntyä epävirallisia organisaatioita, esimerkiksi osto- ja myyntiverkostoja. Näiden puitteissa toimiminen asettaa

¹³¹ Ks. lojaliteetista esim. *Taxell* s. 80-81, *Häyhä* 1996 s. 221-222 ja *Hemmo* I s. 53-57 ja niissä mainitut lähteet.

¹³² *Hemmo* II s. 386.

osapuolille erilaisia velvoitteita kuin täysin toisilleen vierailta sopimus-kumppaneilla on.

6.8.2 Jussin kontrahti ja lojaliteetti

Jussin kontrahdissa Jussin sopimuskomppanina on seurakunta. Seurakuntaa edustaa sopimussuhteessa kirkkoherra. Lopullinen päätösvalta on kirkkoneuvostolla. Sopimus on pitkäaikainen ja se edellyttää yhteistoimintaa. Jussille sopimus on taloudellisesti ja muutoinkin elintärkeä. Hän on panostanut siihen kaiken liikenevän työpanoksensa. Hänen ja hänen perheensä elämä ja tulevaisuus ovat kontrahdin varassa. Seurakunnalle sopimuksen merkitys on rajallinen ja sen arvo on yksinomaan taloudellinen. Sopimusasetelma on sellainen, missä seurakunnalta voitaisiin edellyttää erityisen korostunutta lojaalisuutta Jussia kohtaan. Kirjan todellisuus on kuitenkin toinen. Seurakunnan tai rovastin epälojaalisuus ilmenee jo sopimuksen syntyvaiheessa.

Lojaliteettivelvollisuudet syntyvät sopimusneuvotteluvaiheesta alkaen voimistuen sitä mukaa kuin osapuolten välinen luottamus sopimuksen syntymiseen vahvistuu. Rovasti piinaa Jussia sopimuksen tekemisen lykkäämisellä. Hän kuitenkin antaa Jussin tehdä työtä eteenpäin yhtäältä luoden Jussille perusteltuja odotuksia, mutta toisaalta pitäen Jussia epävarmuudessa. Tästä tarpeettomasta sopimusneuvotteluvaiheen pitkittämisestä ei Jussille kuitenkaan aiheudu taloudellista vahinkoa, kun sopimus kuitenkin lopulta tehdään. Jussin kokemus kärsimys ei taas ole tällaisessa tilanteessa korvattavaa vahinkoa.

Jussi ei saa kontrahtiin pidennystä, vaikka lainsäädäntö (vuoden 1892 asetus) mahdollistaisi sen. Oikeustilan muutos on tehty juuri sen saavuttamiseksi, että torpankontrahteihin tulisi pysyvyyttä ja jatkuvuutta. Jussin taloudellinen panostus torppaan on hänen resursseihinsa nähden ollut huomattava. Seurakunta on investoinut hankkeeseen vain raakamaan käyttöoikeuden ja rakennuspuut. Pidennyksestä ei olisi Jussin tunnetuksi tulleen tunnollisuuden vuoksi suurtakaan riskiä. Irtisanominen olisi sitä paitsi sopimusrikkomuksen perusteella mahdollista pidennyksestä huolimatta. Jussille taas sopimuksen pidennyksellä olisi koko sopimuksen tarkoituksen kannalta olennainen merkitys. Se loisi ainakin periaatteessa varmuutta tulevaisuuden varalle. Jussille torppa ei ole pelkkä liiketaloudellinen yritys, vaan siihen sisältyy muitakin arvoja. Se on hänelle koti ja koko elämä. Tällaisia muita kuin varallisuuspitoisia arvoja, jotka seurakunta voisi menettää, seurakunnalla ei ole. Kaikki Jussin ja seurakunnan välisessä tilanteessa puoltaisi sitä, että pidennykseen suostuttaisiin. Rovasti

ei kuitenkaan toimi näin, koska hän ei itse ole ollut tunnollinen, jonka vuoksi hänellä ei ole kirkkoneuvoston luottamusta. Rovastin ja samalla seurakunnan toiminta on sopimussuhteen tarpeettoman epävarmuuden ylläpitämisen vuoksi Jussia kohtaan epälojaalia. Sille ei ole mitään sopimuksen tarkoituksesta johtuvaa syytä.

Rovastin kuoltua syntyy sopimukseton tila. Koska osapuolet sopimuksen muodollisesta päättymisestä huolimatta toimivat ikään kuin sopimus olisi edelleen voimassa, se luo osapuolille perusteltuja odotuksia sopimuksen voimassa olon suhteen. Tämän päivän sopimusoikeuden valossa sopimus todennäköisesti olisikin ollut osapuolten käyttäytymisen perusteella ja ilman eri säännöstä rovastin kuoleman jälkeen yhä voimassa, kun seurakunta ei erityisesti vedonnut sen päättymiseen.¹³³ Tapahtuma luonnollisesti kuitenkin kuvataan siten, että Jussilla ei ole rovastin kuoltua minkäänlaisia sopimukseen perustuvia oikeuksia. Lojaliteettivelvollisuus saattaisi olla jopa syynä sille, ettei sopimus olisi seurakunnan vetoamisesta huolimatta päättynyt siitäkään huolimatta, että se on sidottu rovastin elinaikaan. Seurakunnalla ei ole mitään erityistä syytä sopimussuhteesta irtautumiseen. Rovastin kuolema ei vaikuta sen sopimusoikeudelliseen asemaan millään tavoin. Ainakin voitaisiin pitää lojaliteettivelvollisuuden mukaisena, että sopimuksen päättämisessä noudatettaisiin tällaisessa tilanteessa kohtuullista irtisanomisaikaa.

Samantyyppinen epälojaali toisen osapuolen epävarmuudessa pitäminen jatkuu Lauri Salpakarin tultua kirkkoherraksi. Mitään asiallista syytä sille, että osapuolten sopimusasemia ei vahvisteta uudelleen, ei ole. Myöskään sille, että sopimus tehdään vain väliaikaiseksi, ei ole sopimussuhteesta johtuvaa perustetta. Syy on täysin ulkopuolinen, Ellenin valta kirkkoherraan nähden, mihin Jussi ei voi millään vaikuttaa.

Sopimusehtoja voidaan pitkäaikaisessa sopimussuhteessa muuttaa, jos sopimuksessa on ehto muutosoikeudesta. Toisella osapuolella on kuitenkin oltava mahdollisuus irtisanoutua sopimuksesta, jottei hänen tarvitse velvoittautua siihen aiempaa huonommin ehdoin. Jos toinen osapuoli ei käytännössä voi luopua sopimussuhteesta tai se aiheuttaisi hänelle huomattavia menetyksiä, muuttaminen voi olla epälojaalia. Näin varsinkin silloin, kun muuttamisen peruste ei johdu muuttuneista olosuhteista, esimerkiksi yleisestä kustannustason noususta. Taksvärkkipäivien lisääminen näyttäisi olevan ainakin lähellä epälojaalia menettelyä, vaikka sopimusehdot sen periaatteessa mahdollistavatkin. Joka tapauksessa se kuvataan sillä tavoin, että toinen osapuoli käyttää siinä vahvempaa asemaansa suvereenisti hy-

¹³³ Ks. myös vuoden 1902 maanvuokralaki, missä asiasta oli nimenomainen säännös (5 § 2).

väkseen saadakseen taloudellista etua toisen osapuolen kustannuksella. Jussilla ei ole muuta mahdollisuutta kuin suostua korotukseen.

Selvästi epälojaalein teko seurakunnan puolelta on Jussin raivaamien maiden riistäminen virkatalon etuun vedoten. Maiden taloudellinen arvo on suhteellisesti paljon suurempi Jussille kuin seurakunnalle. Seurakunta ei ole investoinut maihin käytännössä mitään, Jussi sen sijaan työnsä. Jussilla maiden tuotto menee välttämättömien elinkustannusten kattamiseen. Seurakunta taas käyttää maista saamansa lisävarat vähemmän tarpeellisiin kohteisiin, pappilan elintason nostamiseen. Pientä lojaalisuutta kirkkohera osoittaa siinä vähäisessä yksityiskohdassa, ettei Koskeloiden tarvitse osallistua maita erottavan aidan rakentamiseen, vaikka periaatteessa se taksvärkkityönä heillä voitaisiinkin teettää (TPA I s. 224).

Maiden taloudellinen arvo on Jussin toimesta noussut. Hän ei saa työstään kuitenkaan mitään korvausta. Tällainen ei olisi nykyisen sopimusoikeuden perusteella mahdollista, vaikka sopimuksessa ei asiasta mitään mainittaisikaan.¹³⁴ Tänä päivänä esimerkiksi Toijalan käräjäoikeudessa sopimusta tulkittaisiin täydentävästi sen perusteella, mikä osapuolten yhteinen tarkoitus on ollut.¹³⁵ Seurakunnallakaan tuskin on Jussin kontrahdissa ollut tarkoitus saada epäoikeutettua etua itselleen, mitä Jussin työn arvon saaminen korvauksetta epäilemättä on. Jos Jussi kanteellaan vaatisi korvausta tekemästään työstä itselleen, hänelle tämän päivän oikeuden valossa sitä myös tuomittaisiin.

6.9 Sopimusten sovittelu

6.9.1 Sopimusten sovittelusta yleisesti

Sopimuksen sovittelu tarkoittaa sitä, että sopimus jätetään kohtuuttomuuteen johtavilta osin vaikutuksettomaksi.¹³⁶ Sopimusten sovittelu miellettiin vielä 1950-luvulla poikkeukselliseksi ilmiöksi. Sovittelu oli mahdollista vain tarkasti määriteltyissä tilanteissa. Vähitellen yleinen sopimusten sovittelumahdollisuus sai laajempaa tukea. Kuluttajansuojalakiin tuli kohtuuttomien kuluttajasopimusten sovittelusäännös 1978. Vuonna 1983 varallisuus oikeudellisia oikeustoimia koskevaan yleislakiin oikeustoimi-

¹³⁴ Tämä saattoi olla myös sopimuksen aikaisen lainsäädännön vastaista, ks. vuoden 1902 maanvuokralaki 49-50 §.

¹³⁵ Vaikka Pentinkulma on fiktiivinen paikka, sen esikuvana on ollut Urjalan ympäristö ja kaikki kirjan tapahtumat olisivat voineet sattua siellä, *Linna*, Esseitä s. 489. Urjala kuuluu Toijalan käräjäoikeuden tuomiopiiriin.

¹³⁶ Ks. sovittelusta *Pöyhönen* 1988 s. 249-335, *Wilhelmsson* 1995 ja *Hemmo* I s. 43-106 ja niissä mainitut lähteet.

lakiin otettiin sovittelusäännös, mikä merkitsi säädännäistä mahdollisuutta sovittella kaikenlaisia sopimuksia ja niiden ehtoja.

Sovittelumahdollisuuden nähtiin aiemmin vesittävän sopimusten sitovuuden periaatteen ja olevan uhka koko vaihdannan luotettavuudelle. Samanaikaisesti kun sopimuskäsitys on muuttunut, on ajatus sovittelun epävarmuutta aiheuttavasta vaikutuksesta lieventynyt. Oikeusvarmuus ja ennakoitavuus eivät enää synny pelkästään muodollisista seikoista. Sopimuksen sitovuus edellyttää nyttemmin niiden lisäksi, että sopimuksen sisältö täyttää tietyt velvoitteiden tasapainoisuutta koskevat vaatimukset. Sopimus ei sido, jos sen velvoitteet ovat ilmeisessä epäsuhteessa toisiinsa nähden eikä tähän ole, esimerkiksi osapuolen tietoisesta riskinotosta johutuva, hyväksyttävää syytä.

Sopimus voi olla kohtuuton alun perin, tai se voi tulla kohtuuttomaksi olosuhteiden muuttuessa. Sovittelu edellyttää aina velvoitteiden epätasapainoa. Sen arvioinnissa voidaan käyttää hyväksi velvoitteiden taloudellista arvoa ja niiden epätavanomaisuutta. Oma merkityksensä on sillä, onko osapuolella ollut käytännössä mahdollisuus velvoittautua lievemmin, ja hänen taloudellisella tilanteellaan. Tosiasiallinen sopimuksentekomahdollisuus ja sen sisältöön vaikuttaminen kaventuvat esimerkiksi silloin, kun osapuolen on pakko tehdä sopimus välttämättömyyshyödykkeen, kuten asunnon, saamiseksi. Sopimus voi olla kohtuuton sen vuoksi, että siitä aiheutuva taloudellinen rasitus on osapuolelle suhteellisen suuri, esimerkiksi hänen varattomuutensa vuoksi.

Sovitteluharkinnassa otetaan huomioon myös osapuolten asema sopimusta tehtäessä. Toinen osapuoli on saattanut olla niin vahvassa asemassa, että hän on voinut käytännössä sanella itselleen edulliset ehdot. Heikompi osapuoli on myös voinut olla asiantunteaton eikä hän ole voinut ennakoida sopimuksen riskejä samalla tavoin kuin toinen osapuoli ja ehdot ovat tämän vuoksi tulleet epätasapainoisiksi.

6.9.2 Jussin kontrahti ja sovittelu

Jussin kontrahdin osapuolet ovat sopimuksentekotilanteessa voimasuhteiltaan täysin epätasapainoisessa asemassa. Vastakkain ovat pappilan renki ja seurakunta, jota edustaa korkea-arvoinen virkamies. Renki on se osapuoli, joka sopimusta haluaa. Seurakunnalla ei ole siihen mitään tarvetta, mikä jo sinällään antaa sille hyvän neuvotteluaseman. Sopimus tehdään täydellisen sopimusvapauden vallitessa. Seurakunnan puolelta sanellaankin ehdot, eikä kyse ole todellisista sopimusneuvotteluista. Seurakunta panostaa sopimukseen vain raakamaan ja rakennuspuiden antamisen käyttöön, Jussi on

valmis panostamaan siihen elämäntyönsä. Sopimus on jo lähtökohdiltaan epätasapainoinen.

Taksvärkkpäivien osalta sopimus ei ole kohtuuton siinä mielessä, että päiviä olisi epätavanomaisen paljon. Vastike tulee yleensä soviteltavaksi vain silloin, kun se poikkeaa selvästi yleisestä hintatasosta.¹³⁷ Kokonaan toinen asia on, että yleinen hintataso, taksvärkkien normaali määrä, voi olla kohtuuton. Se ei kuitenkaan oikeuta sovitteluun yksittäistä sopimusta. Jussin taksvärkin määrä on ilmeisesti myös tavanomaista alhaisempi, kun hän on itse perustanut torpan, mikä otetaan huomioon. Töyryn mukaan vastaavista torpista tehtiin ”kolme parihevospäivää ja summamäärät kenkipäiviä. Kun Jussi teki kaks päivää yhden hevosen kanssa ja yhden jalan, eikä kenkkiä päivääkään.” (TPA I s. 97).

Sopimus asettaa erityisiä velvoitteita vain Jussille. Ns. viralliset pykälät rajoittavat Jussin toimintavapautta voimakkaasti. Ne rajoittavat myös (nykyisiä) perusoikeuksia, kuten kokoontumisvapautta. Tällä perusteella niitä voitaisiin pitää osin kohtuuttomina ja vaikutuksettomina.

Kohtuuttomin ehto kontrahdissa on kuitenkin sopimuksen muuttamismahdollisuus virkatalon edun niin vaatiessa. Sopimuksen sanamuoto antaa seurakunnalle yksipuolisen harkintavallan sopimuksen jatkumisen, Jussin asumis(hallinta)oikeuden suhteen. Sopimusoikeudellisen kohtuullisuuden näkökulmasta ehto on tyyppikohtuuton. Sopimusehto, jonka mukaan seurakunta voi oman yksipuolisen etunsa perusteella lopettaa sopimuksen, jätettäisiin mitä ilmeisimmin vaikutuksettomasti tai ainakin sitä soviteltaisiin Jussin eduksi.¹³⁸

Toinen sopimuksen ankaruutta lieventävä vaihtoehto tuomioistuimella olisi, että sopimusta joka tapauksessa tulkittaisiin osapuolten oletettavan tarkoituksen avulla. Tämän päivän sopimusoikeudessa epätasapainoa ei voida pitää osapuolten päämääränä ja sopimuksen tarkoituksena. Osapuolten yhteinen tarkoitus on taas määräävänä tekijänä sopimuksen tulkinnassa. Sellainen tulkintavaihtoehto, joka edistää sopimustasapainoa, on ensisijainen. Tämän mukaisesti sopimusta tulkittaisiin todennäköisimmin siten, että

¹³⁷ Sitä mukaa kuin työpalkat vuosisadan vaihteessa kohosivat, taksvärkillä maksettujen vuokrien arvo nousi ja tällä perusteella tulivat mahdollisesti kohtuuttoman suuriksi, vaikka eivät alun perin olisi sitä olleetkaan. Toisaalta myös vuokratun maan arvo kohosi puun hinnan noustessa, *Rasila* 1970 s. 18 ja s. 35.

¹³⁸ OikTL 36 §:n esitöissä mainitaan tyyppikohtuuttomina sellaiset ehdot, jotka antavat toiselle osapuolelle päätösvallan sopimussuhteen keskeisistä kysymyksistä, HE 247/1981 s. 14. KSL 3:1:n esitöissä esitetään esimerkkinä kohtuuttomasta sopimusehdosta sellainen, mikä antaa elinkeinonharjoittajalle yksinomaisen oikeuden muuttaa sopimusta, HE 8/77 s. 36. Myös EY:n kohtuuttomuusdirektiivissä (93/13/ETY) elinkeinonharjoittajan mahdollisuus muuttaa sopimusta yksipuolisesti on esimerkkinä kohtuuttomasta ehdosta.

ilmaisu ”ellei virkatalon etu toisin vaadi” tarkoittaisi vain sellaista tilannetta, missä seurakunnalla olisi pakottava tarve asumisoikeuden lopettamiseen.

6.10 Kontrahti ja tämän päivän juristilukija

Kun ei-juristi lukee trilogiaa, hän ei koe Jussin kontrahtia tapahtuma-aikaisen oikeusjärjestyksen vastaisena. Hänellä ei ole tietämystä siitä, minkälainen juridiikka torpparikontrahteja koski. Toisaalta hänellä ei todennäköisesti ole riittävää tietämystä myöskään lukuhetken sopimusoikeudesta, jotta hän voisi peilata kontrahtia sitä vasten. Sen sijaan juristilukija voi nähdä Jussin kontrahtiin liittyvät oikeudelliset kysymykset ainakin oman aikansa sopimusoikeuden yleisten oppien valossa.¹³⁹

Trilogian ilmestymisajan juristilukijan sopimuskäsitys oli formaalinen. Hänen sopimusoikeudellisena perusajatuksenaan oli, että sopimukset on pidettävä sellaisenaan. Ken sopimukseen sitoutui, hänen oli oikeusvarmuuden nimissä kannettava myös sopimuksen ehdoista aiheutuvat epäedulliset seuraamukset. Sopimuskumppanien eriarvoisuudella ja sopimuksen kohtuuttomuudella ei ollut juurikaan merkitystä. Sopimus oli instrumentti, jonka avulla osapuolet pyrkivät hyötymään vain omalla tahollaan ja he saivat myös käyttää toista hyödykseen. Osapuolilta ei edellytetty erityistä lojaalisuutta toisiaan kohtaan. Tällaisen liberalistisen sopimusoikeuden valossa Jussin kontrahti ei näyttäytynyt sopimusoikeudellisesti räikeänä oikeudenloukkauksena. Vaikka sopimus koettiin moraalisesti epäoikeudenmukaisena, se oli oikeusjärjestyksen mukainen. Juristilukija saattoi hyvinkin ajatella, että ”mitäs meni Jussi tekemään koko epäedullisen sopimuksen, hänenhän ei olisi ollut pakko sitä tehdä”.

Sen sijaan tämän päivän juristilukijalle on olennaista, että Jussin kontrahti on äärimmäisen epätasapainoinen. Se ei ole yhdenvertainen eikä vastavuoroinen. Se on vain toisen osapuolen edut huomioon ottava ja tämän vuoksi osin jopa mahdollisesti sitomaton. Se, että Jussilla ei ollut varsinaista pakkoa sopimusta tehdä, ei poista sopimuksen kohtuuttomuutta. Sopimusehtojen lisäksi seurakunnan toiminta on erittäin epälojaalia eikä oikeudellisesti hyväksyttävää. Jussi voisi tämän päivän sopimusoikeuden valossa nostaa vahvistuskanteen Toijalan käräjäoikeudessa, missä sopimusta soviteltaisiin

¹³⁹ Tässä tehty vertailu perustuu vain yleisissä opeissa tapahtuneeseen kehitykseen. Tarkastelu voitaisiin tehdä myös erityisen sopimusoikeuden kehityksen valossa, esim. työsopimusoikeutta hyväksi käyttäen. Yleiset opit kuitenkin todennäköisesti vaikuttavat juristilukijan lukukokemuksessa enemmän. Ne ovat juristilukijan tajunnassa vahvana mutta sillä tavoin syvällä, etteivät ne häiritse eläytymistä, vaan niitä koskeva alitajuntainen tietoisuus sekoittuu lukukokemuksen kanssa.

tai tulkittaisiin siten, ettei seurakunta voisi määrätä sopimuksen sisällöstä yksipuolisesti ja taksvärkin korotuskin mahdollisesti todettaisiin Jussia sitomattomaksi. Tällainen tietoisuus ei voi olla vaikuttamatta niihin elämyksiin, mitä juristilukija teoksesta saa. Samalla kun hän kokee kontrahdin moraalisesti epäoikeudenmukaisena, hän pitää sitä ainakin alitajuntaisesti oikeuden vastaisena.

Kuten edellä on esitetty, oikeudenmukaisuuskäsitysten ja oikeusjärjestyksen sisällön välillä on yhteys. Oikeusjärjestys vaikuttaa käsityksiimme oikeudenmukaisuudesta. Oikeudenmukaisuuskäsitys ei muodostu pelkästään siitä, mikä koetaan oikeaksi tai vääräksi, vaan myös siitä, mikä tiedetään oikeusjärjestyksen mukaiseksi tai sen vastaiseksi. Voidaan väittää, että erityisen vahvana tämä vaikutus on juristeilla, joilla on muita parempi tietämys oikeudesta.

Kun tämän päivän juristi lukee Pohjantähteä, hän kokee epäoikeudenmukaisuuden voimakkaammin kuin sen ilmestymisajan juristi. Nykypäivän juristille teoksesta välittyvä oikeudellinen jännite, oikeusjärjestyksen ja oikeudenmukaisuuden välinen kuilu, on syvempi kuin 1950–60-lukujen juristilla. Sen lisäksi, että Jussin kontrahti on nykyjuristista moraalisesti epäoikeudenmukainen, se sotii sitä oikeudenmukaisuuskäsitystä vastaan, joka hänellä perustuu tietämykseen (sopimus)oikeuden sisällöstä. Sellainen oikeus, jota teoksessa kontrahtiin sovelletaan, on nyt vieläkin kauempana oikeudenmukaisuudesta kuin teoksen ilmestyessä. – Vastaavasti teoksen ilmestymisajan juristilukijan epäoikeudenmukaisuuden tunnetta saattoi vaimentaa se, että sopimus ei ollut merkittävästi ristiriidassa hänen liberalististen sopimusoikeudellisten käsitystensä kanssa.

7 LOPUKSI

Oikeudessa on pohjimmiltaan kyse tasapainosta. Tasapaino ei aina toteudu. Siitä aiheutuvia epäkohtia voidaan kuvata kirjallisuudessa ja käyttää niitä ilmaisussa hyväksi. Mitä paremmin lukija tuntee oikeudellisen maailman, sitä voimakkaampia elämyksiä hän epäkohtien kuvaamisesta saa.

Jotta historiallinen romaani ei vanhentuisi, sen täytyy tarjota ajatuksia, tunteita ja kokemuksia, jotka eivät ole sidoksissa vain siihen aikaan, mitä teos kuvaa.¹⁴⁰ Sellaiset oikeudelliset teemat, jotka ovat ihmisyyhteisössä yleispäteviä, ovat aina ajankohtaisia. Teos, joka käsittelee niitä, ei ole koskaan juristilukijalle vieras.

¹⁴⁰ *Arnkil – Sinivaara* s. 17.

Jokainen juristilukija etsii kaunokirjallisuudesta tietoisesti tai tiedostamattaan oikeuden syvimpiä rakennuspuita eli sellaisia arvoja, totuuksia tai tavoitteita, joiden avulla hän voi suunnistaa juristina elämässään.¹⁴¹ Teos, jonka ilmaisussa käytetään juridiikkaa hyväksi moraalisen kannanoton tukena, voi tarjota juristille tällaisia rakennuspuita ei pelkästään toimintaan lakimiehenä, vaan myös oman oikeudenmukaisuuskäsityksen muodostamisessa.

Linna itse katsoi vuonna 1978, ettei Pohjantähti ollut enää yhteiskunnallisesti ajankohtainen teos ja epäili teoksen merkityksen vähenevän.¹⁴² Teoksen lukijana tähän voi yhtyä vain lyhyen aikavälin perspektiivistä. Pohjantähden pintataso (toimintataso) sekä osin kulttuuritaso (yhteiskunta ja historianfilosofian taso) voivat vanhentua. Sen sijaan teoksen syvärakenne (eettismetafyysinen taso) ei vanhene.¹⁴³

Syvärakennetasolla olevien oikeudellisten teemojen kannalta ei ole ratkaisevaa merkitystä, mihin yhteiskunnalliseen murrosajankohtaan historiassa niitä käsittelevä teos sijoittuu. Historia on syvällisessä romaanissa, kuten Pohjantähdessä, vain kehyskertomus. Lisäksi historia toistaa itseään ja samat oikeudelliset teemat voivat toistua yhä uudestaan.

Vaikka teos ei olisi enää sillä tavoin yhteiskunnallisesti ajankohtainen kuin se oli 1950- ja 60-luvuilla, sen sanomalla voi olla ennaltaehkäiseviä vaikutuksia. Tässä mielessä myös sen pintataso ja kulttuuritaso voivat olla edelleen ajankohtaisia. Tämän päivän juristilukija kokee teoksen sanoman vahvempana kuin sen ilmestymisajan juristi. Hänelle selitys, jonka mukaan Suomi ajautui sisällissotaan – ainakin merkittävältä osin – myös luokkien välisten epäoikeudenmukaisuuksien vuoksi, tulee entistäkin uskottavamaksi kuin 50-luvun juristille. Sodan syyt eivät olleet vain ideologisia ja kansallisia, vaan myös taloudellisia ja yhteiskunnallisia.¹⁴⁴ Lisäksi juristilukija saa teosta lukiessaan vahvistusta käsitykselleen epätasapainoisuuksien tasoittamisen välttämättömyydestä ja äärimmäisen formalismin vaaroista. Hyvinvointivaltio ei voi perustua rakenteelliselle eriarvoisuudelle ja muodollinen oikeus, joka sallii ja tukee sitä, voi äärimmilleen vietyinä johtaa katastrofin.

¹⁴¹ Vrt. *Rasila* 1988 s. 160-161.

¹⁴² Haastattelu, Itse asiassa kuultuna – Väinö Linna, YLE 1978.

¹⁴³ Ks. Stormbomin Pohjantähden erittely kolmeen tasoon, *Stormbom* s. 235-278.

¹⁴⁴ Ks. Linnan käsityksiä sisällissodan motiiveista, *Linna*, *Esseitä* s. 114 ss. ja s. 541-544.

LÄHTEET

- Aarnio, Aulis*, Lain ja kohtuuden tähden. Helsinki: WSOY 1986.
- Aarnio, Aulis*, Laki, Oikeus ja oikeudenmukaisuus. Filosofinen aikakauslehti Niin & Näin 3/1998.
- Arnkil, Antti – Sinivaara, Olli*, Esipuhe, teoksessa Antti Arnkil ja Olli Sinivaara (toim.), Kirjoituksia Väinö Linnasta. Helsinki: Teos 2006.
- Haastattelu, Itse asiassa kulttuna – Väinö Linna. YLE 1978.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle kuluttajansuojalainsäädännöksi HE 8/1977 vp.
- Hallituksen esitys eduskunnalle oikeustoimen kohtuullistamista koskevaksi lainsäädännöksi HE 247/1981 vp.
- Godenhjelm, Bengt*, Lärobok i kontraktsrätt I. Helsingfors: Juridiska studentfakultetens förlagskommission: 1965.
- Godenhjelm, Bengt*, Sopimusoikeuden oppikirja. Porvoo – Helsinki: WSOY 1975.
- Halila, Heikki – Hemmo, Mika*, Sopimustyypit. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1996.
- Hemmo, Mika*, Sopimusoikeus I ja II, 2. painos. Helsinki: Talentum/ Lakimiesliiton kustannus 2003.
- Hirvonen, Ari*, Oikeus ja tragedia, teoksessa Kaijus Ervasti ja Nina Meincke (toim.), Oikeuden tuolla puolen. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 2002
- Häyhä, Juha*, Syyntakeisuus Robert Musilin teoksessa ”Mies vailla ominaisuuksia”. Oikeustiede – Jurisprudentia XXIII 1990.
- Häyhä, Juha*, Sopimus, laki ja vakuutustoiminta. Suomalainen Lakimiesyhdistys: Helsinki 1996
- Jakonen, Mikko*, Maakysymys Väinö Linnan Täällä Pohjantähden alla -teoksessa, teoksessa Antti Arnkil ja Olli Sinivaara (toim.), Kirjoituksia Väinö Linnasta. Helsinki: Teos 2006.
- Jyränki, Antero*, Lakien laki. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1989.
- Kangas, Urpo*, Oikeus maailman kirjallisuuden valossa. Kanava 3/1982.
- Kekkonen, Jukka*, Laillisuuden haaksirikko. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1991.
- Kemppinen, Jukka*, Minä olen tuomari. Kanava 1/1982.
- Kivimäki, T. M. – Ylöstalo, Matti*, Suomen siviilioikeuden oppikirja. Porvoo – Helsinki: WSOY 1973.
- Letto-Vanamo, Pia*, Oikeusjärjestelmät ja oikeusjärjestykset, teoksessa Pekka Timonen (toim.), Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1999.
- Linna, Väinö*, Täällä Pohjantähden alla I,II ja III. Porvoo – Helsinki: WSOY 1959, 1960 ja 1962.
- Linna, Väinö*, Väinö Linna, teoksessa Ritva Rainio (toim.), Miten kirjani ovat syntyneet. Porvoo – Helsinki: WSOY 1969.
- Linna, Väinö*, Kootut teokset VI, Esseitä, (toim.) Tapani Laine. Helsinki: WSOY 2000.
- Täällä Pohjantähden alla
 - Vuonna 1918 ja vähän sitä ennen
 - Muovaako kirjailija yhteiskuntaa
 - Kirja vaikuttajana
 - Kirjallisuus todellisuuden hahmottajana
 - Urjalan ja kirjallisen tuotantoni suhteet
 - Aiheiden merkitys tuotannossani

- Makkonen, Kaarle*, Kaunokirjallisuus oikeustieteen opetuksessa, teoksessa Juhlajulkaisu Simo Zitting 1915 – 14/2 – 1985. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys 1985.
- Niemi, Juhani*, Oikeuden kuva, teoksessa Encyclopaedia Iuridica Fennica VII, Oikeuden yleistieteet. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys 1999.
- Nummi, Jyrki*, Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla. Helsinki: WSOY 1993.
- Paasilehto, Satu – Pöyhönen, Juha*: Oikeus ja kohtuus, teoksessa Thomas Wilhelmsson ja Kati Kaukonen (toim.), Euroopan integraatio ja sosiaalinen sopimusoikeus. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1993.
- Pöyhönen, Juha*, Sopimusoikeuden järjestelmä ja sopimusten sovittelu. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys 1988.
- Rasila, Viljo*, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1961.
- Rasila, Viljo*, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe, Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918. Helsinki: Kirjayhtymä 1970.
- Rasila, Viljo*, Tavallisen ihmisen elämäkerta, teoksessa Iris Tenhunen (toim.), Toisen tasavallan kirjallisuus. Helsinki: WSOY 1988.
- Rudanko, Matti*, Rakennuttajan myötävaikutushäiriöistä rakennusurakassa. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys 1989.
- Sinivaara, Olli*, Pohjantähti ja tragedia, teoksessa Antti Arnkil ja Olli Sinivaara (toim.), Kirjoituksia Väinö Linnasta. Helsinki: Teos 2006.
- Stormbom, N.-B.*, Väinö Linna. Kirjailijan tie ja teokset. Helsinki: WSOY 1992.
- Taxell, Lars Erik*, Avtal och rättsskydd. Åbo: Åbo Akademi 1972.
- Tuori, Kaarlo*, Oikeusjärjestys ja oikeudelliset käytännöt. Helsinki: Helsingin yliopisto 2003.
- Varpio, Yrjö*, Väinö Linnan elämä. Helsinki: WSOY 2006.
- Wilhelmsson, Thomas*, Sosiaalinen sopimusoikeus ja Euroopan integraatio, teoksessa Thomas Wilhelmsson ja Kati Kaukonen (toim.), Euroopan integraatio ja sosiaalinen sopimusoikeus. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1993.
- Wilhelmsson, Thomas*, Vakiosopimus, Sopimussidonnaisuudesta ja kohtuuttomista sopimusehdoista. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1995.
- Wirilander, Juhani*, Maanvuokraoikeus. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1993.
- Vuotila, Leo*, Kirjailija ja omatunto. Porvoo – Helsinki: WSOY 1967.
- Ylikangas, Heikki*, Mielikuvitus kirjailijan ja historiantekijän työssä, teoksessa Iris Tenhunen (toim.) Toisen tasavallan kirjallisuus. Helsinki: WSOY 1988.
- Yrttiaho, Eero*, Oikeus ja kirjallisuus – Lakimiesmentaliteetti kaunokirjallisuudessa, teoksessa Kaijus Ervasti ja Nina Meincke (toim.), Oikeuden tuolla puolen. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 2002.

LIITE

Oikeudellisten sanojen ilmeneminen Täällä Pohjantähden alla ja Tuntematon sotilas (TS) romaaneissa. (Laatinut prof. Yrjö Varpio)

Seuraavassa luettelossa merkki / osoittaa, että sanan viereen on jätetty tyhjä lyönti, joten sana rajautuu siihen. Katkoviiva -- puolestaan tarkoittaa sitä, että sana on voinut jatkua yhdyssanana tai taivutusmuotona katkoviivan suuntaan. Tällä tavoin luettelon ulkopuolelle on voitu jättää asiaan kuulumattomat sanat (Otti lakin päästään, ei lainkaan ymmärtänyt jne.). Samalla on voinut pudota pois joitakin yhdyssanoja (lainkunnioitus jne.).

Muutamista harvemmin esiintyvistä sanoista tai sanavartaloista on liitteenä esiintymislista.

	TPA I	TPA II	TPA III	TS
--asianajaj-- ¹⁴⁵	3	4	6	
--hallitusmuo-- ¹⁴⁶	0	4	3	0
--käräj-- ¹⁴⁷	3	2	6	9
/laki/	24	10	8	1
--laki/	31	14	13	3
--lakiin/ ¹⁴⁸	1	2	3	
/lain/	16	14	12	1
--lain/	23	22	22	4
--lainrikko-- ¹⁴⁹	0	2	0	
/lailli--	15	22	43	2
--laito-- ¹⁵⁰	3	4	18	2
--laittom--	4	9	8	0
/lautamie--	3	0	1	0
--oikeus--	43	22	24	4
--oikeude--	47	53	27	15

¹⁴⁵ --asianajaj-- TPA I 268, 269, 272; TPA II 13, 14, 152, 171; TPA III 249, 298, 298, 299, 301, 313.

¹⁴⁶ --hallitusmuo-- TPA II 169, 170, 496, 496; TPA III 236, 337, 338.

¹⁴⁷ --käräj-- TPA I 264, 266, 306; TPA II 152, 182; TPA III 288, 291, 296, 296, 305, 349.

¹⁴⁸ --lakiin/ TPA I 265; TPA II 15, 152; TPA III 189, 190, 527.

¹⁴⁹ --lainrikko-- TPA II 152, 373.

¹⁵⁰ --laito-- (huom. listasta on poistettu laittaa-verbin murteelliset johdannaiset sekä laitossanan johdannaiset, mutta jätetty laiton-sanat TPA I 273; TPA II 14, 148, 148; TPA III 4, 141, 227.

--oikeuslaito-- ¹⁵¹	0	1	2	
--perusoikeu--	0	0	1	0
--perustusla--	16	4	7	0
--rikos/	2	10	8	1
--rikoks--	5	6	8	2
--rikolli--	1	5	3	4
--rankais--	1	10	8	2
--rangaist--	5	9	13	23
--nimismie--	51	20	49	0
--syyte--	16	38	41	8
/syytet--	3	12	18	0
/syyte/ ¹⁵²	2	1	3	0
--syytekirjelmä--	1	0	1	
--syyttäjä--	0	2	1	0
--syytte--	3	9	1	2
--tuomari--	33	38	13	6
--tuomi--	20	115	33	20
/vala/	0	0	2	0
/valaehtoi--	1	1	1	0
/valan/	0	2	5	0
/valalla/	0	0	0	0
/valalle/	0	0	0	0

¹⁵¹ --oikeuslaito-- TPA II 420; TPA III 141, 301.

¹⁵² /syyte/ TPA I 200, 281; TPA II 151; TPA III 296, 299, 301.

A LAWYER'S PERSPECTIVES ON "UNDER THE NORTH STAR", VÄINÖ LINNA'S NOVEL TRILOGY

A lawyer who reads a novel depicting societal upheaval always keeps an eye for legal questions. Whether he wants it or not, he reads the legal material in the novel as a lawyer – as a person who has internalised the legal culture, the culture of his profession. He may not consciously use the knowledge he possesses on law and the legal order, but that knowledge follows him and affects his experience in reading the novel. Similarly, other professionals and readers who have expert knowledge on the themes presented may experience the work in their own way.

The justification of the legal perspective

According to the author, Väinö Linna, the novel came to encompass everything in life: homes, roads, people, the order of life. Therefore, it was inevitable that the novel would also deal with legal questions. The story involves business deals and contracts on land use, birth and death, murder and fraud, trials and enforcement, rebellion and war. The trilogy has connections to almost all fields of law: contract law, family law, inheritance law, criminal law, procedural law, constitutional law and even international law. Law and justice pop up almost constantly. In fact, it seems clear that the characters in this historical novel appeal to legal arguments much more than people today.

The significance of law in "Under the North Star" is evident even in the frequency of legal terminology used. Words such as *law*, *legal* and *legality* appear in the original Finnish version circa 350 times; words such as *justice* appear circa 200 times.

Several court trials are mentioned or described in the novel, and lawyers are prominently featured.

The importance of legal questions in the novel is not only because legal questions are a part of life and thus cannot be overlooked when life is depicted. It is also because law and justice are connected to the themes of the novel. The concept of justice gives a new perspective to the injustices portrayed in the novel; injustices become more apparent.

The tension between law and justice

Legal norms in force, in particular written law, constitute the legal order. A fact or position which falls within the sphere of application of the law, and is in agreement with the law, can be described as being in accordance with the legal order. Even though upholding justice is one goal of laws and acts, they aren't always just, and their application doesn't always lead to just outcomes. In such situations, justice is not served – illustrated by the Finnish word “oikeusmurha”, meaning “murder of justice”.

A legal order consisting of written law can be unjust on the collective level and the individual level. For example, tax laws may favour some people and put others at a disadvantage. He who loses a court trial may always consider the outcome unjust, even if the decision of the court is based on law.

There is a tension between “justice” and “conformance to the legal order”, as discord between the two is not uncommon. The wider the chasm between justice and the legal order, the stronger the tension. This tension has a negative effect on the functioning of society and the stability of the social order. An unjust legal order challenges societal stability and fails to serve as an incentive for the members of society to strive for the greater good. At worst, the tension is released through a revolution; at the other end of the scale, such tension may only lead to civil disobedience.

The tension between the legal order and justice is one of the central themes in “Under the North Star”. It emphasises the societal injustices which the novel portrays. The tension bolsters the reader's feeling of injustice. *When the wrongs depicted are lawful, injustice is found somewhere deeper, in the structure of society.*

The novel and reality

A work of literature can affect the reader's view of reality if the work evokes sentiments that are familiar from real life. Fiction and reality may blend in the reader's mind when a novel induces strong emotions with a sufficiently believable narrative. Through emotions, literature may have a reciprocal effect on reality. The criticism presented against real life injustices may persuade the reader to act against such injustices. “Under the North Star” depicts numerous legal conflicts and events that could be real. The depiction is believable enough for a lawyer to feel involved in the story.

It can be stated that “Under the North Star” has had an effect on the thinking of lawyers who have read the novel, even though this cannot be proven to be true. It is generally accepted that Väinö Linna has influenced public opinion – people’s views of justice in particular – more than any other author in Finland. *If this is true, “Under the North Star” has had an effect, and still has an effect, on the Finnish legal order through the thoughts and actions of those who apply law.*

For a historical novel to avoid becoming obsolete, it needs to offer thoughts, feelings and experiences that are not unique to the historical period depicted. Legal themes that are universal to humans are always topical. A work of literature which deals with such themes will never feel foreign to a member of the legal profession.

Consciously or unconsciously, every lawyer who reads a work of fiction will look for the deepest essence of justice: the values, truths and aspirations that will guide his path in life. A work which makes use of law to support moral positions will not only provide the lawyer with such guidance in his professional life but also help him build his personal conception of justice.

The author of “Under the North Star” stated in 1978 that he no longer considered the novel to be socially relevant and suspected that the importance of the work might diminish. This position can only be supported from a short-term perspective.

As regards legal themes on a moral level, the particular historical period depicted in a novel is not of paramount importance. In a deep novel such as “Under the North Star”, history is only a framework. Furthermore, history repeats itself and the same legal themes may recur over and over again.

“Under the North Star” may become outdated as a story and as a historical depiction of our culture. However, the fundamental themes of the novel do not age. The work will continue to have an influence on readers, be they lawyers or not, for the foreseeable future.